

ВІКТОР ПЕТРОВ

УКРАЇНСЬКІ

КУЛЬТУРНІ

ДІЯЧІ

УКРАЇНСЬКОЇ

РСР

1920 - 1940

В-ВО ПРОЛОГ

СУСПІЛЬНО - ПОЛІТИЧНА БІБЛІОТЕКА

Ч. I.

Віктор Петров

УКРАЇНСЬКІ КУЛЬТУРНІ ДІЯЧІ У Р С Р
1920 — 1940
ЖЕРТВИ БІЛЬШОВИЦЬКОГО ТЕРОРУ

Проект зі збереження видавничої спадщини української еміграції

Видавництво — ПРОЛОГ — 1959

Дослідно-видавниче об'єднання ПРОЛОГ,
875 West End Ave., New York 25, N.Y. U S A

ПЕРЕДМОВА

Студія Віктора Петрова, що друкується тут з деякими скороченнями, була написана на початку 1940-их років, під час війни. Тому вона охоплює процеси радянської літератури тільки довоєнного періоду і закінчується її розгромом під час так званої “єжовщини”. Після того, особливо по війні, багато чого змінилося; тепер, наприклад, не ліквідують письменників фізично, але в істотному гніт лишився той самий, і вільна українська література сьогодні так само заборонена, як і за часів “єжовщини”. Деякі місця в праці Петрова могли б здатися молодому радянському читачеві анахронізмом. Наприклад, його твердження про усування фахівців і висунення на відповідальні посади людей не підготованих, лише тому, що вони мали партійні квитки, може здатися дивним, бо тепер на всіх відповідальних постах сидять фахово підготовані комуністи. Та ці місця треба розуміти іс орочно. У 1920—30-их роках було саме так, як пише Петров: позбавляли праці й фізично знищували фахівця лише за те, що він був українець, і на його місце саджали “перевіреного” партійця, хоч він і нічого не тямив у тій справі, яку йому доручали. Цим способом завдано невідшкодованої втрати українській культурі і зведено її на рівень провінції супроти Москви. Автор сам був письменником і живим свідком усіх тих процесів, які він описує. І цінність його праці полягає в тому, що читач з десятків описаних тут особистих трагедій бачить, якою ціною українська література, що виявила такий блискучий розвиток у 1920-их роках, терором була зведена до провінційності і повного послушення Москві.

* * *

Жовтнева революція, яка сталася 7 листопада 1917 року, звалася, як відомо, за офіційною партійно-советською номенклатурою "пролетарською". Це мусіло означати, що в визначенні Жовтневої революції, окрім вказівки на хронологічний момент, приносить ще також посилання на соціальний її зміст. Але який саме?.. Чи значить це, що завдання Жовтневої революції як революції соціальної полягало в розв'язанні основних соціальних проблем з метою поліпшення матеріальних умов життя трудящих, знищення соціальних несправедливостей та усунення соціального гніту?..

В одному з оповідань Гр. Косинки, написаному на початку 20-их років, селянин скаржиться: "Отак виходить, і власть наша, і порядки наші, а все по-старому. Збулися великих панів, чорт наплотив дрібних, і п'ють, як п'явки!.. Ореш, а красних днів не бачиш: була царзна — робили, прийшов совет — робимо, а пани, як плли шовками в городах, і по цей дець плвуть".

Цей селянин, скаржи якого занотував свого часу Гр. Косинка, як і мільйони інших, уважав, що його обдурили!.. Даремні нарікання! Безпідставні претенсії. Голод на Поволжі 1921 року, голод на Україні 1933 року, терор, концтабори, злидні протягом 25-річного існування советської влади є найкращим доказом того, що "совет" ніколи й ніяк не дбав і не мав на оці дбати, бодай найменшою мірою, про поліпшення життєвої долі трудящих. Дбати про трудящих — подібне завдання ніколи не входило в обсяг завдань соціальної політики большевизму.

Ленін їдко висміював подібні "прекраснодушкі ілюзії". Він вірив у можливість декретами й паперовими обіжниками в найкоротший термін побудувати комуну, але в справедливість, як основу суспільного життя він не вірив. Большевики ніколи не слабували на прекраснодушкіє.

Людина?! Це не було передбачено ані статутом, ані програмою ВКП(б).

Не скасування соціального лиха і не усунення соціального гніту, а, навпаки, їх загострення!.. Не відміна процесів, властивих капіталістичному суспільству, а, навпаки, доведення їх до найвищого напруження й остаточного вияву!.. Саме в цьому большевизм і бачив своє призначення та сенс свого історичного покликання, як "могилинка капіталізму".

В основі політичної доктрини — доктрини могольників! — лежала химерна й жорстока теза, що тільки через антисоціальні заходи можна досягти соціальних наслідків. Соціальне мусіло стати досягненням майбутнього. На долю сучасності припадало антисоціальне.

Яке має бути соціальне майбутнє — це є предметом віри: щождо сучасності, то в жовтні 1917 року підсоветські люди жили в антисоціальних умовах злиднів, гніту й постійного страху.

Большевики ніколи не поділяли есерівської земельної програми, але, перейнявши есерівське гасло "Земля трудящим" і забезпечивши для себе в цей спосіб підтримку селянства в найкритичніший для себе момент боротьби за владу (1917 - 1921), вони на наступному етапі вклали в це гасло несподіваний і протилежний сенс. Провідною тезою соціальної політики большевизму у відношенні до селянства було не поліпшення економічного положення цього останнього, а, навпаки, підірвання, не надання землі, а, навпаки, вилучення, не зміцнення селянства, а, навпаки, економічна руйнація селянства і відповід-

но до того орієнтація на безгосподарного, господарчо маломіцного селянина, одне слово: пролетаризація селянства чи, що те саме, перетворення селянина з власника "знарядь виробництва", землі, реманенту, тяглової сили на індустріального робітника, який, не маючи жодної власності, працює за найом.

Власне кажучи, в усьому цьому немає нічого нового. Проводячи політику пролетаризації селянства, економічної його експропріації і, відповідно до того економічної концентрації власності, большевизм виконував "соціальне замовлення" капіталістичного світу, оскільки всі ці процеси й явища були провідними тенденціями, властивими капіталістичному ладові. Большевизм переймав на себе руйнівні анти-соціальні функції капіталізму у відношенні до селянства з тією відміною супроти капіталізму, що в капіталістичному суспільстві ці процеси носили чисто економічний характер, в большевизмі ж вони набули характеру адміністративно-політичних заходів, запроваджуваних примусово згори державою, при чому примусова експропріація селянської власності й пролетаризація селянства сполучалася з запровадженням метод масового переселення й фізичного знищення.

Офіційною мовою ця політика большевників звалася "ліквідацією куркуля як класу, на базі суцільної колективізації", а фактично вона поширювалася на все селянство, оскільки розкуркулення торкалося не окремого якогонебудь прошарку в селянстві, а взагалі всього селянства в цілому, і землю, реманент і тяглову силу відбирали не тільки в куркулів, а від усіх селян, незалежно від їх більшої або меншої матеріальної забезпеченості.

Соціальна політика советської влади відносно селян була політикою не соціального миру, а соціальної війни. Це була політика, скерована супроти селянства, і, відповідно до того, це була політика те-

рору й нищення, що не знала ані винятків, ані жалю. Насильництво ставало методом, терор зводився в принцип. Не було такої жорстокості, яка не застосовувалася б до селянства, не було такої межі люті, перед якою спинилася б советська влада.

Отже, коли ми говоримо про руйнівну сутність більшевизму, ми маємо на оці зовсім не суму репресій, конфіскацій, заслань і розстрілів, застосовуваних до селянства, навіть не голод 1933, як наслідок цієї політики, але істоту й цілескерованість більшевизму, в основі якого лежало не ствердження, а негація, не творчий дух миру, а нищівна тенденція заперечення, покликаною стати загальним.

В провідні свої настанови, в тези: "знищення класу" і "побудови безкласового суспільства" більшевизм вкладав не просвітницький абож економічний сенс, а, насамперед, буквальный і конкретний сенс фізичного знищення. До побудови безкласового суспільства більшевизм простував через океани людської крові. Гасло знищення розумілося в усій нещадній і лютій наготі цього слова. Соціальна політика більшовиків носила антисоціальний характер.

Мільйони селян стали жертвою гасла "ліквідації куркуля як класу", яке, за звуженим обсягом класової формули, за згадкою куркуля, ховало всеохоплюючий і універсальный сенс. В наслідок цієї ліквідації по багатьох селах і навіть районах України не лишлося селян: одні були репресовані, інші були виселені, треті вимерли з голоду, четверті розбіглися. Картини "спустошення", які малюють писцові книги для Московської держави 17 ст., повторювалися знов на Україні в 20 ст. Селянська країна, що колись годувала цілу Європу, вмирала на вулицях міста біля дверей хлібних крамниць. Матері іли дітей. Хати стояли забиті дошками.

Майбутні дослідники "писцових книг" з 30-их років 20 ст. відзначать, що в наслідок політики лік-

відації куркуля й колективізації по деяких селах України, приміром, на Уманщині, не лишилося жодної місцевої селянської родини і села були наново заселені переселенцями з-під Вінниці та інших місць Поділля.

Вони відзначають, що по деяких селах Кнівщини, за розпорядженням влади, там, де місцеве населення частково лишилося, жоден господар не був залишений в своїй хаті і на землі своєї садиби. "Пролетаризований селянин" не повинен був жити в своїй з діда-прадіда власній хаті. Почуття власності, зв'язок з місцем вкорінювалися послідовно і вщент.

Уявлення "рідної хати" стало на Україні анахронізмом.

БОЛЬШЕВИЗМ І ІНТЕЛІГЕНЦІЯ

Політика у відношенні до інтелігенції не відрізнялася від політики щодо селянства. Гаслу "пролетаризації селянства" відповідало аналогічне гасло "пролетаризації інтелігенції". Це означало: інтелігенція як окрема група повинна бути заперечена і пролетаріят повинен заступити місце інтелігенції. Різниця між робітником фізичної й робітником розумової праці повинна бути знищена.

Епоха відродження, яка прийшла на зміну середньовіччю, висунула на перший план розум, освіту й науку. Фізичній силі був протиставлений розум, освіта й переконання — насильству, наука й воля критичного досліджу — загальнообов'язковій догмі. Освіта, а не народження і не майновий стан почали визначати суспільне становище людини. Здобуваючи освіту, людина ставала поза своїм колишнім соціальним станом. В процесі історичного розвитку це призводило до втворення окремої суспільної верстви — інтелігенції, що, в свою чергу,

спричинювалося до різкого розмежування людей розумової і людей фізичної праці.

Наша епоха, 20 століття, висунула на порядок денний, як чергову соціальну проблему, що підлягає розв'язанню, проблему ліквідації протилежності між розумовою і фізичною працею.

Спроби розв'язати цю проблему з боку большевизму були типові для останнього. Він вклав у ці спроби властиві для нього якості: брутальність, жорстокість і хаотичну квалітивність. Просвітницькому й економічному способам розв'язання цієї проблеми — шляхом поступового поширення освіти в масах та піднесення матеріального добробуту мас, — большевизм протиставив свій власний шлях: шлях державно-партійного апарату. Ліквідацію протилежності між робітниками фізичної й розумової праці большевизм обернув на ліквідацію робітників розумової праці. Знищення протилежності обернулося на знищення інтелігенції. До інтелігенції большевизм застосував ті самі заходи, що й до селянства: репресування, масові переселення й масове фізичне вичищення.

ПРОЛЕТАРІЯТ ПОКЛИКАНИЙ ЗАСТУПИТИ ІНТЕЛІГЕНЦІЮ

Процес ліквідації освітніх відмін між пролетаріатом та інтелігенцією, процес пролетаризації інтелігенції почався вже з перших років існування советської влади. Першим кроком до цього стало видання 1919 року підписаного Леніном декрету, яким були скасовані всі дипломи, наукові ступені, звання, посвідчення про освіту і т. д. Передбачалося, що пролетарське походження повинно заступити освіту, розум, досвід. Освіта губила свою вагу. Фахові знання не бралися до уваги.

Ленін же висунув тезу про куховарку, поклика-

ну керувати державою. І не тільки державою, але й мистецтвом, літературою, науково-дослідними установами, трестами, фабриками й заводами. Людей з партквитками — тільки тому, що вони мали партквиток, — призначали на посади директорів заводів, радгоспів, метеорологічних станцій, бактеріологічних інститутів. Їх робили директорами банків, суддями, капітанами кораблів, командуючими фронтами. Байдуже, чим він був учора і чим буде завтра. Хай колись він був машиністом, вчора він був завпральнеलाзневого тресту, сьогодні він уже є директором оперового театру, завтра його пошлють на село уповноваженим по проведенню хлібозаготівель, щоб післязавтра він очолив якунебудь геологічну або археологічну експедицію академії наук.

Людина губила власне обличчя. Вона оберталася на безособову знеособлену функцію всередині партійного апарату, механічно перекидувану з однієї клітинки суспільного життя до іншої. Аджеж не існувало жодних об'єктивних даних, щоб даній пролетарій з партквитком робив саме це, а не щось інше.

Од люднин вимагали, щоб вона була універсальною. Оскільки ж це було неможливо, то вона ставала нічим.

Вона, звичайно, йшла лінією найменшого опору. Праця підмінювалася нарадами, зборами, з'їздами, засіданнями й промовами. Головування на зборах прикривало його безпорадність як адміністратора і його невігластво як керівника.

Якщо можна собі уявити країну, яка протягом півтора десятиліття простувала назустріч своїй долі без адміністративного керівництва, з фіктивним керівництвом у промисловості, науці, армії, — то це був СРСР.

Країні було одрубано голову. Легендарний образ св. Дениса, який увійшов у місто, тримаючи в руках свою одрубану голову, є найкращою вгадкою, щоб

ілюструвати ситуацію, яка склалася в Советському Союзі, коли країна лишлася без інтелігенції.

Директор тресту, заводу або наукового інституту, який вранці вивчає з професором, доктором наук, чотири правила арифметики, а ввечері на керованому ним же гуртку політграмоти виступає перед аудиторією, що складається з професорів або інженерів, з доповіддю про філософію Гегеля — це явище було повсякденним в ССРСР. Воно не дивувало нікого.

І не було ризику, на який би при цьому не йшов більшовизм. Заводи випускали явний брак, науководослідчі установи публікували халтуру, деградували господарство, розхитувалися фінанси, витрачалися колосальні гроші, безладно зростали бюджети й штати установ, голодувало населення, програвалися битви, — але принципи тріумфував.

Тріумфував принцип висування. Соцпоходження й число партківитка, вписані в графі анкети, заступали порожнечу всіх інших пунктів, що лишалися незаповненими: про освіту, фах, стаж. Ректор університету й одночасно студент першого або другого курсу, — це нікого не дивувало в ССРСР, як і машиніст паротягу, призначений на посаду директора інституту археології Академії наук УССРСР, або людина з освітою вечірніх курсів на посаді директора інституту українського фольклору тієї ж академії.

Зневага до фахової науки й пошана до аматорства були зведені в принцип. Скромний садовод-практик з Козлова Мічурін був проголошений світилом науки. Аматора й фантаста Ціолковського, що в себе на мансарді з блях будував модель корабля для міжпланетних польетів, піднесли до небес. Ботанікові з світовим ім'ям акад. Вавілову була протиставлена Марія Демченко. Без жодних посередніх ступенів агроном Лисенко був зроблений дійсним членом академії наук і призначений дирек-

тором Петроворозумовської сільсько-господарської академії.

І ніколи не було послідовності. Молотов в одній з своїх промов висміяв прожекторську тему, запропоновану якимсь з н.-д інститутів про обернення лисів на свійських тварин. А разом з тим агронома Цицина з його пропозицією про схрещення пшениці й пшениці хвиля винесла вгору.

СХЕМА ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Кожне соціальне й політичне гасло в Советському Союзі було заклинком до знищення. Жодний політичний захід советської влади не запроваджувався інакше, як тільки через застосування масових терористичних заходів. Катин і Вінниця були не випадком, а правилом. Масові розстріли ставали ознакою часу. Терор і політика в Советському Союзі зробилися синонімами.

Але ніде і ні в чому знищувальні тенденції большевизму не виявилися так гостро, з такою, сказати невідхильною остаточністю, як в ставленні до української інтелігенції. Починаючи з перших років захоплення влади, большевизм весь час протягом 25 років свого панування систематично й послідовно нищив українську інтелігенцію, внісши в справу нищення розчленовану ступневість і передбачену неблаганність. З точністю вдосконаленого механізму гігантська кремлівська м'ясорубка перемелювала в криваве м'ясо тисячі, десятки, сотні тисяч людей, що втілювали в собі дух, розум і сумління українського народу.

Од найвидатніших і до найнепомітніших, од геніальних творців, людей політичної акції, філософів, письменників, учених з світовим ім'ям і визнаною славою і до найпоміркованіших пасивних і байдужих хуторян, позбавлених будь-яких претенсій, політичних або соціальних, однаково — чи були це пред-

ставники старшої генерації, що склалися й проявляли себе ще до революції, чи, навпаки, представники молодшої й навіть наймолодшої генерації, народжені вже за революції, революцією виховані й революцією висунені вперед, вся українська інтелігенція, в цілому її обсязі, незалежно од віку, соціального походження, поглядів, того або іншого ставлення до советської влади була приречена на згубу.

Десятки, сотні й тисячі імен, повноцінних, доброго дзвону, гідних всякого визнання й поваги, археологи, історики, мовознавці, музикознавці, етнографи, фольклористи, діалектологи, складачі словників, знавці української синтакси, літредактори, педагоги, юристи, перекладачі з мов нових і давніх, сучасних і архаїчних, живих і мертвих, коректори, бухгалтери, агрономи, ветеринари, вчителі, кінорежисери, кінооператори, автори кіносценаріїв, драматурги, професори, доценти, аспіранти, бібліотекарі, поети, малярі, фотографи, архітекти, люди усіх галузей і усіх фахів, витворених новітньою розчленованістю суспільної праці.

Усі вони, представники української інтелігенції, кінчали однаково: раптовим зривом, падінням в безодню, вибухом катастрофи, оберненої в одчай, безнадійність, голод, вислання, смерть.

ПРО СУДОВІ ПРОЦЕСИ

І жодного порятунку!.. Криза й катастрофа перестали бути літературними образами й філософськими категоріями, книжковими ремінісценціями з письменників або мислителів. Вони ставали реальностями советського життя, підписами під актом проведеного трусу і рукою власною ствердженням актом визнань в злочинах, ніколи не зроблених.

Наприкінці 20-их років, на межі, яка відокремлює НЕП і "період побудови безкласового суспільства", відбулося три великі судово-політичні процеси:

процес СВУ, процес Шахтинського центру і процес Промпартії. Ці процеси були проведені з метою, по-перше, політично скомпромітувати інтелігенцію, по-друге, обґрунтувати потребу усунення інтелігенції з усіх сфер діяльності, де вона ще лишлася за НЕП-у, і відповідно до того довести потребу заступити інтелігенцію, яка своїми актами саботажу і шкідництва стає на шляху побудови соціалістичного суспільства, перевіренними і відданими справі пролетаріату висуванцями, — робітницями від варстату, людьми з партквитком.

Як і всі інші пізніші судово-політичні процеси в ССРСР, так і названі, були організовані "внборчою" методою. На лавах підсудних сиділо 2-3 десятки людей, тим часом як тисячі й десятки, сотні тисяч лишалися по той бік заповні.

Після арешту вони зникли без жодної згадки. Арешту кожен підсоветський громадянин чекав з дня на день, з години на годину, і все ж таки коли арешт приходив, він приходив якось несподівано.

Трус, проведений на помешканні, був, зрештою, чистою формальністю, як і підписування згодом акту визнань в злочинах, передбачених статтями 58 і 59 з численними доданим до них параграфами.

Бо що розумілося в Советському Союзі під злочинном? Індивідуальна провинна не мала значення.

ЄВГЕН ПЛУЖНИК

Повторюємо: індивідуальна провинна не мала значення. Про яку особливу провинну могла йти мова, якщо справа торкалася Євгена Плужника?

Євген Плужник не сприймав советської дійсності й тікав у філософію, як слухно зауважив С. Гордінський, але Плужник не прийняв не тільки советської, але й взагалі ніякої дійсності, і це неприйняття дійсності мало в нього філософський і

дещо песнмістичний відтінок. Він творив свою, ним самим вигадану, дійсність, і про цю ним втворену, замкнену в собі, кімнатну дійсність він розповідав у своїх поезіях.

Тримався він в житті обережно й остронь. Був спокійний, тихий, немов би відсутній. Більше мовчав. Був хворий, страждаючи на легені. Ходив звичайно в пальті. Злегка, нібито якимось нерішуче покахикував. Горбився.

Збірка його поезій під назвою "Рівновага", яку він підготував до друку і яка несла в собі дату "Київ, 1933", лишилася невидрукованою, бо поет саме під той час був заарештований. Досить переглянути цю збірку поезій, опублікованих тільки через десять років, вже за наших часів, 1943, в четвертій книзі "Українського засіву", щоб переконатися в цілковитій аполітичності Плузника.

У збірці немає ніяких випадів проти советської дійсности, але в ній немає й жодного підлабузництва. В роки, коли особливо пишним цвітом розквітало огидне советське лакейство, так типове на Україні для часів Постишева, Плузник не йде ні на які поступки й ні перед ким не запобігає. Не зважаючи на те, що перед письменниками була цілком виразно поставлена дилема вибрати "або - або", Плузник не виявляє жодної тенденції советизування. Він поводитьсь дуже коректно й стримано. Він поет, хіба цього мало?!

Він вірить у свою самодостатність і в свій замкнений поетичний світ, в якому він мешкає. Він створює серію незрівняних поезій оповідального жанру, де одна за одною перед його уявою проходять картини й образи з культурної історії Європи.

Саме в серії цих поезій Плузник виявив себе як оригінальний поет, який зміг би досягнути довшеної зрілости, коли б його творчий шлях не був перерваний гвалтовно й передчасно.

Авторові можна було б закинути деяку одірваність од життя, те, що він не відчуває майбутнього і не знаходить для себе в ньому місця, але поза цим ані згадана збірка, ані взагалі вся поетична діяльність Плужника в цілому не давала ніяких підстав для арешту і ще менше підстав для того, щоб засудити його на розстріл.

І все ж таки він був заарештований і засуджений. Правда, не розстріляли, замінивши вищу міру покарання на десять років заслання. Та це була ні для кого не обов'язкова гра мертвими формулами паперової юрисдикції, бо десять років заслання на далеку північ в суворих умовах полярного клімату, бруду й смороду зголоділого життя в'язничних камерень означали для людини хворої на легені вірну смерть.

Заміна розстрілу на заслання, реально оцінюючи становище, не одкривала поетові жодних перспектив на порятунок. І все ж таки того дня, коли йому сказали, що розстріл замінено йому на заслання, він зрадів. Поет, який в житті взагалі рідко радів, якому багато треба було для того, щоб радіти, одержавши цю вістку, радіє надзвичайною радістю.

У листі написаному до дружини, під першим враженням одержаної звістки, Євген Плужник писав:

Галча моє!

Це не дрібничка, що пишу я тобі чорнилом, але разом з тим — це величезну має вагу: я хочу, щоб надовго, на все своє й моє життя, зберегла цей лист — найрадісніший, вір мені, з усіх листів, що я коли-небудь писав тобі. Галю, ти ж знаєш, як рідко я радів і як багато треба для того, і от тепер, коли я пишу тобі, що сповнює мені груди велике почуття радості — так це значить, що сталося в моїм житті те, чому й ти разом зо мною — я знаю радітимеш. У мене мало зараз потрібних слів — мені б тільки хотілося пригорнути тебе так міцно, щоб відчула ти

всім еством твоїм, що пригортає тебе чоловік, у якого буває життєва сила і в м'язах, і в серці, і в думках.

Я пишу тобі, а надворі, за вікном, сонце — і мені, їйбогу, так важко стримати себе, щоб не скрикнути: яке хороше життя, яке прекрасне майбутнє в людині, що на це майбутнє має право!

Я цілую тебе, рідна моя, і прошу: запам'ятай дату цього листа, як дату найкращого з моїх днів.

28. III. 35.

Твій Євген

Не можна без глибокого внутрішнього хвилювання читати цього листа, якого написав Плужник під безпосереднім враженням одержаної вістки про заміну розстрілу на заслання.

Дивний лист! Дивна радість. Надто химерна, жорстока і нелюдська, щоб повірити в неї! Невже ж людина може радіти з того, що її засилають на десять років?.. А поет, виявляється, може! І цей день, і цей час поет означає як найрадісніший в своєму житті.

Опинившись на Соловках, через півроку Плужник помер на сухоти. Заміна розстрілу на заслання була тільки фікцією.

ДМИТРО ФАЛЬКІВСЬКИЙ

Дмитро Фальківський, як і Євген Плужник, був поетом. Чи є якийсь злочин у тому, що людина є поетом, пише вірші, оспівує осінь і плекає в собі меланхолійні настрої? Чи треба засудити людину, коли вона є поетом, але не є разом з тим ні Гете, ні Шевченком, і той поетичний дар, яким вона володіє, не є всебічним?

В поезіях Дмитра Фальківського превалювали осінні мотиви. Поет обмеженого діапазону, Фальківський обертався в рамках небагатьох тем і, відповідно до обсягу свого поетичного обдарування, віддавав перевагу осінній меланхолійній тематиці, присмерковим тонам, приголомшеним згукам. Йому по-

добалося оспівувати тугу й жаль, зів'яле листя, що падає з дерев, самоту і сум. Над усім в його поезіях панувала завжди одна й та сама, завжди тотожна собі, тема зневіри.

Звичайно, "дожовтневі" літературознавці, досліджуючи його поезію, шукали в ній "впливів" і "запозичень". Вони воліли б розв'язувати проблему "літературного традиціоналізму". Але советських критиків подібна проблема не цікавила зовсім. В творах письменників вони не шукали ніяких інших впливів, окрім одного: впливу класового ворога.

Психологічна і ландшафтна тема в поезіях Фальківського, його суб'єктивно ліричні настрої були розшифровані критикою як тема невіри в соціальне будівництво.

Це робилося дуже нескладним і нехитрим способом, примітивно, грубо й претенсійно: поет плекав настрої зневір'я, тоді як увесь пролетаріят, сповнений ентузіазму, самовіддано працює над побудовою соціалістичного суспільства. Тільки класовий ворог може культивувати в своїй поезії настрої осінньої самотності, ізолюючи себе від пролетаріату, захопленого патосом соціалістичного будівництва.

З відповідної літературної тематики, яка була властива поезії Фальківського, з його суб'єктивно-ліричних настроїв та стилістичних особливостей були зроблені належні політичні висновки. Дмитра Фальківського з літератури було усунуто.

За постановою надзвичайної комісії під головуванням чекіста Ульриха в грудні 1934 Дмитро Фальківський був розстріляний.

ГРИГОРІЙ КОСИНКА (1899 - 1934)

Не менш трагічна була життєва доля Гр. Косинки.

Виголошене в 29-30 рр. гасло ліквідації куркуля

як кляси на базі суцільної колективізації, усунення з літератури всіх тих письменників, до яких советська критика з несамовитістю розлючених псів почала з початком 30-их років все настирливіше й настирливіше прикладати назву, "куркульських", абож, що на советсько-газетярському жаргоні означало як на той час те саме — "бандитських" письменників. Не забудьмо, подібне визначення було разом з тим і формулою політичного обвинувачення.

В советській критиці кінця 20-их років ім'я Косиики згадувалося не інакше, як в супроводі цих двох епітетів. Це була пересторога, що оберталась на погрозу.

Найталановитіший з українських новелістів 20-их років, Гр. Косиика прийшов в українську літературу безпосередньо з села. Перше своє оповідання "На будяках" він надрукував 1919. На початку 20-их років він мав вигляд селянського парубка, носив піджачок, який носять писарчуки, був кремезний, присадкуватий, різкий в своїх відгукках і оцінках, з міцними руками, що перед тим, як взятись за перо, вміли тримати не тільки косу або ціпа, але й обріз. Од нього віяло подихом степів, сонця, нічних вітрів і нічних заграв з селянської війни, що її вів у ті роки український народ проти большевизму.

Спомини з селянської війни, в якій Косиика брав безпосередньо участь, визначили зміст його перших оповідань. "Большевизм є модерний спосіб поневолення українського народу Москвою, — на таку думку наштовхує читача внутрішня логіка художніх образів Косиики", — пише один з новітніх критиків. В оповіданні "Темна ніч" Косиика розповідає, як повстанці-селяни впіймали большевицького комісара, що приїхав комуну щепити, і розстріляли його. В другому оповіданні розповідається аналогічний випадок, як інтелігента-українця, укапіста, члена Української Комуністичної Партії, який з відповід-

ним мандатом приїхав на Черкащину запроваджувати тут коміезам, селяни вибили шомполами, примутивши його співати при цьому "Ви жертвою пали в боротьбі рокової". В оповіданні "Трикутний бій" описані події 1919 р., коли в Києві у вересні розгорнувся трикутний бій між галицькими стрілецькими частинами, що підійшли з Заходу й були по місту з гармат од Солом'янки, денікінцями, які наступали з півдня од Печерська, та большевиками, що відходили через Поділ за Дніпро. До цих часів сходять так само й оповідання "В житах" та інші.

Одшуміли бурі. Згасли нічі заграви. Дядько оре свою ріллю і виорює з землі череп. Він пізнає його: це череп забитого в роки селянської війни китайця Ході, що боронив на Україні "добутки" пролетарської революції і поклав тут свою голову за чужу йому справу, забитий селянською кулею. Байдушним поштовхом ноги відкидає дядько череп Ході убік ("Голова Ході").

Війна скінчилася. Селянин оре ріллю. Але криваву перемогу справляє ГПУ над тми, що брали участь у селянській війні. До цих часів сходять одне з найсильніших оповідаць Гр. Косинки, яке лишилося незакінченим і було опубліковане вже за наших часів ("Фавст"), про українського Фавста, ватажка селянського повстання проти большевиків, дядька з Поділля, Прокопа Конюшину. Од нього слідчі ГПУ домагаються, щоб він признався, де збирався повстанком. Місяцями його тримають "в чорному, як ніч, холодному і мокрому карцері". Його катують. Б'ють. Але він не зізнається. "Так знайте, — говорив він до стінки далі, — Прокіп Конюшина ніколи не був зрадником. Я загину, сотні й тисячі таких, як я, але нікого не продаватиму. Юдою не буду!"

З початком 30-их років, з запровадженням процесу пролетаризації літератури, коли гасло уніфікації літератури, хоч і в першому, рапівському варіанті,

але було вже оголошене, Коснику затиснули. Збірку "Серце", яка була вже видрукована, в останній момент затримав Головліт. Шлях до літератури був для поета закритий. "На літературні заробітки годі сподіватися", — писав Косника 22. X. 1931.

Коснику цькували. З кожним днем цькування дедалі все зростало. "Цькування, мислю я, повинно мати якісь межі, а виходить, що ні, що я помиляюсь". "Все так я держуся. Не втрачаю ґрунту під ногами, хоч його давио вже можна було б згубити, бувши на моєму місці", — пише він 16. IV. 1932. У цей час він "підробляв" сценаріями для фільмів, які ніколи не побачили світу. Він зблід, загубив свою колишню смуглявість, зробився якнись сіруватий, немов при-трушений курявою втоми. Почав носити окуляри. Раніш він був рвучкий і різкий, тепер він став якось назовні спокійніший, але це був спокій знервованої людини. Нерви не витримували.

1934 в харківському Будинкові письменника була влаштована "настановча" доповідь Кулика. По доповіді в дискусії виступив і Косника. Замість обмежитися трафаретними словами вимушених заяв, як це робили інші, він вибухнув зливою скарг, нарікань, протестів. З різкою й запальною люттяю він почав говорити на тему: "Браття писатели, в вашей судьбе что то лежит роковое". Він говорив про те, що в умовах "соціального замовлення", коли людину взяли за горляку, вона не може творити.

Це була не промова. Це була гістерія. Спазма безнадії. Крик одчаю в самотній порожнечі пільми. Комуністи зустріли промову Косника свистом і вигуками обурення, в сутінках галерії письменника привітали бурхливими оплесками.

Незабаром, десь в листопаді 1934 р., він був заарештований. З в'язниці він писав до дружини, розуміючи, що його арешт — це вже кінець:

"Пробач, що так багато горя приїс тобі за ко-

роткий вік. Прости, дорога дружино, а простивши — прощай. Не тужи, кажу: сльозами горя не залити. Побажую тобі здоров'я. Побачення не проси, не треба! Передачу, коли буде можливість, передай, але не часто. Оце, здається все. Я дужий, здоровий!"

За постановою суду під головуванням Ульріха від 15-18 грудня 1934 р. Косиика був розстріляний.

У судовій постанові було зазначено:

"Суд встановив, що більшість обвинувачених прибули в СРСР через Польщу, а частини через Румунію, маючи завдання по вчиненню на території УРСР ряду терористичних актів. При затриманні у більшості обвинувачених забрали револьвери й ручні гранати".

Присуд був "Фількіною грамотою". Уся аргументація — чистою нісенитницею. Ніхто з розстріляних за цим вироком, ні Гр. Косиика, ні Дм. Фальківський, ні О. Влизько або Р. Шевченко, за винятком Крушельницьких, батька й синів, не були ніколи в житті ані в Польщі, ані в Румунії. Що ж до Крушельницьких, то вони стали жертвою своєї сантиментальної довірливості. Вони були комуністи й прибули на Україну за запрошенням советського уряду.

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ (1893 - 1933)

Можна по-різному оцінювати літературну творчість Миколи Хвильового. Так, приміром, С. Гордицький вважає, що "в прозі 20-их років Микола Хвильовий займає чільне місце" та що його "Сині етюди" це "фактично початок нової української прози". "Фрагмент", "Вальдшиепи", "Я", "Редактор Карк", "Санаторійна зона", "Арабески" та багато інших праць це твори, — зазначає критик, — яких ваговитості важко віднайти паралелі в світовому письменстві".

Одиак літературна незавершеність, засмічена й неохайна мова, розхристана і невірноважена манера

ра письма, хаотична похмурість, певна імпресіоністична розпливчастість і нечіткість ("У моїх творах мжичка", за власним виразом Хвильового) — вказують, що зрілого Хвильового ми не знаємо з його літературних творів, що ми знаємо Хвильового тільки на початковому етапі його творчості.

Отже, коли в оцінці творчості Мик. Хвильового як прозаїка можуть бути певні й значні розходження, то жодних розходжень не може бути в оцінці Хвильового як центральної постаті в українському літературному русі 20-их років. Хвильового треба брати в цілому, як прозаїка і публіциста, автора "Синіх етюдів" і памфлетів, організатора й ватажка "Вапліте".

Якою мірою памфлети Хвильового схвилювали сучасників, видно з слів Мих. Могнлянського, який на одному з літературних диспутів сказав: "Враження від статей Хвильового подібне до того, ніби в кімнаті, де було так душно, що було важко дихати, відчинили вікна, й легені раптом відчули свіже повітря!"

Враження наше було, наче вітер увірвався до хати, проісся по кімнатах, захлопав вікнами, задзвеніли шибки, задзеленчало скло! Радісно!.. І разом з тим страшно!..

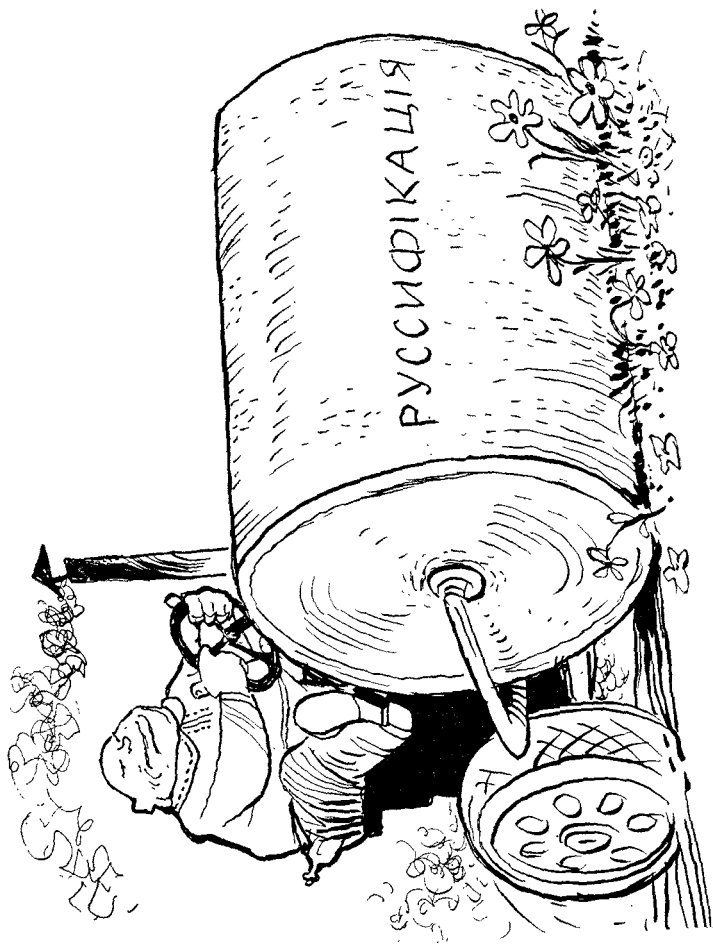
О. Шумський, друг і однодумник Хвильового, досить точно переказує етапи, за якими розгорталася "літературна дискусія 1925 - 1927 рр. "Літературна дискусія, розпочавшись виступами Хвильового проти графоманії, писаризму, неуцтва в літературі, так би мовити, боротьбою за якість, швидко переступила боротьбу за організаційні принципи поміж "Плугом" (масовізм) і "Вапліте" (академізм) і розгорнулася в площині суто принципових питань (Європа чи Просвіта) за перспективи розвитку української літератури й цілого соціально-культурного процесу" (Більш. Укр., 1927, 2, стор. 12).

Подорож 1924 на чолі "гартян" до Києва, знайомство з Зеровим, участь в літературній дискусії 1925 р. визначили для Хвильового напрямком його діяльності в другій половині 20-их років, рух од "Я" до памфлетів, од "Синіх етюдів" до "Камо грядеши", од "Гарту" до "Вапліте".

Хвильовий став на бік тих, які, з зневагою одкидаючи "масовізм" і провінціалістичне просвітянство, захищали ідею високої, на європейській рівень знесеної, індивідуалізованої культури. Він приєднався до тих, що прагнули гірських верховин думки, де панує тиша і звідкіля одкривається відстань якнайширших у часі й просторі масштабів.

Він виступив патосним речником ідей, які до того часу були здобутком хібащо тільки вузького й замкненого гуртка й без нього, можливо, лишилися б у межах цього остайнього. Він виніс їх на широкий простір і зробив їх здобутком загалу, відчувши в цих ідеях гіркий присмак народжуваної епохи і припадний знак нових обривів. Він повірив у жертвну покликаність нашого часу, призначеного дати початок новій добі.

З великою й наполегливою пристрасною, з гарячковою піднесеністю, з ревністю відданого неофіта він викладав в своїх памфлетах інтуїтивно або ж, краще сказати, емоційно щойно схоплені, ще не сформульовані конкретно ідеї. З гурткових ізольованих і замкнених ідей він творив основи свого світогляду. Перед ним відкрилася нова, доти незнана месіянстична віра в Відродження, в Ренесанс і, щільно пов'язана з нею, віра в епоху як принцип розмежування часу, в перспективі часу, які вимірюються тисячоліттями і в житті народів означають злам їх історичної долі. Він солідаризувався з тими, що пізнавали в нашій сучасності запах нової епохи і вірили в українське відродження. "Ми визнаємо українське відродження за необхідний і немн-

ичий етап" (Україна чи Малоросія), — заявив Хвильовий.

Маштаби мислення Пилипенків здавалися йому дрібними. Советизованому неоіародництву "плужак" він протиставляв вимогу культури, провінціальному просвітицтву — ідеал європеїзму і своєрідну концепцію української літератури, що починається "од Куліша" і прагне "джерел", спільних для всієї європейської культури.

В Пант. Куліші Хвильовий знайшов для себе прапор і ствердив ім'я, потрібне для уточнення орієнтації. У збірці памфлетів (1925) "Думки проти течії" Хвильовий писав: "Щодо ідеального революціонера-громадянина, то більшого за Панька Куліша не знайти. Здається, тільки він один маячить світлою плямою з темного українського минулого. Тільки його можна вважати за справжнього європейця, за ту людину, яка наблизилася до типу західнього інтелігента" (стор. 53).

"Справжній європєць", "тип західнього інтелігента", — ось принципи, що на них орієнтується Хвильовий в своїх оцінках минулого й сучасного. Європеїзм — ось мірка його оцінок. "Наша орієнтація, — зазначає Хвильовий, — на західньоевропейське мистецтво, на його стилі, на його прийоми" (Культура і побут, 1926, XII, "Апологети писаризму").

І коли він каже Європа, він має на увазі не "техніку" і не "пролетаріят", а "європейського інтелігента", і зив же не "Європу взагалі", а Вюртемберг, німецьку духову культуру, доктора Фавста, як втілення допитливого людського духу.

"Коли ми говоримо про Європу, то ми маємо на увазі не тільки її техніку: є дещо серйозніше від останньої" (Камо грядеши, стор. 61). Це європейський інтелігент у найкращому розумінні цього слова. Це, коли хочете, — знайомий нам чоріокнижник з Вюртембергу, що показав нам грандіозну цивілізацію й

відкрив перед нами безмежні перспективи. Це доктор Фавст, коли розуміти його як допитливий людський дух" (Думки проти течії, стор. 45).

Тут центральна ідея Хвильового. Тут те, що найбільше хвилювало й бентежило його в ті роки. "Психологічна Європа — ось та Європа, що на неї ми мусимо орієнтуватися!.. Саме вона й виведе наше мистецтво на великий і радісний тракт до світової мети" (Думки проти течії, стор. 46).

І далі він розкриває сенс своєї тези про психологічну Європу.

"Психологічна категорія є жива людина з мислями, з волею, з хистами. Жива людина є громадське життя. Клясичний тип громадської людини вироблено Заходом... Отже, не можна мислити соціального критерія без психологічної Європи" (Думки проти течії, стор. 44).

Ось та концепція, яку розвинув Хвильовий!.. Їй не можна закинути браку суцільности. Вона наскрізь — в кожній своїй тезі і в кожному своєму слові — гостро полемічна, різко скерована проти офіційного курсу партії, діаметрально протиставлена основиим теоретичним настановам большевицької доктрини. Хвильовий проповідував те, що заперечувала партія. Він робив наголос на тому, що партія ігнорувала.

Хвильовий декларував те, чого не визнавала партія. На перший план він висунув не "матеріальну базу", а "психологічну категорію", не "економіку", а "психологію", не "маси", а "особу", не "пролетаріят", а "інтелігента", не "партію", що поглинула і заступила суспільство, і не скерований проти суспільства терористичний гніт партії, а в протилежність тому "громадську людину" і "соціальний критерій", з підсумковим заключним висновком.

"Не можна мислити соціального критерія без психологічної Європи".

Кристаліна чіткість думки!.. Завершена ясність формули!..

Наша сучасність веде грандіозну боротьбу "за Європу" і "соціалізм" проти асоціального й антиєвропейського большевізму. У Хвильового ми знайдемо проікличіві спроби визначити суттєвий зміст цього протиставлення. "Європа це досвід багатьох віків. Це Європа градіозної цивілізації. Європа — Гете, Байрона, Ньютона. Це та Європа, без якої не обійдуться перші фаланги азіатського реісансу".

Без "Європи", поза Європою він не мислив собі "українського відродження". Шляхи України — шляхи Європи. Доля Сходу розв'язується в Європі.

Хвильовому не бракувало сміливости. Йому вистачило її, щоб кинути гасло: "Геть від Москви!" "Дайош Європу!", щоб з європейських позицій дати відсіч тому, що сучасний критик зве "московським комплексом". "Москва, — кидає Хвильовий, — це Сухарьовка: буття визначає свідомість. Москва сьогодні є центр всесоюзного міщанства" (Думки проти течії, стор. 44). "Злою іронією звучать безграмотні поради орієнтуватись на московське мистецтво" (Україна чи Малороссія).

Оскільки наша література стає на свій власний шлях розвитку, остільки перед нами стоїть таке питання: на яку із світових літератур вона мусить взяти курс? У всякому разі не на російську. Це рішуче і без всяких застережень".

Ні в кого не було сумніву, що, виголошуючи гасла "Геть од Москви!", "Якиайдалі від Москви!", "Дайош Європу!", Хвильовий об'явив похід проти Москви, як "столиці Советського Союзу", як "центру світового комуністичного руху".

І червневий пленум ЦК КП(б)У 1926 виніс про Хвильового постанову:

"Кинуті в пресі гасла орієнтації на Європу, "геть од Москви" і т. ін. в значній мірі показні.. Такі гас-

ла можуть бути прапором для української буржуазії, що зростає на ґрунті непу, бо воиа під орієнтацією на Європу безперечно розуміє відмежування від фортеці міжнародної революції, столиці СРСР — Москви”.

Так уже 1926 року різко намітилася войовнича ворожість Хвильового у відношенні до урядового курсу большевицької партії. Він вірив в культурне піднесення, а спостерігав запроваджувану большевиками на Україні матеріальну й духову деградацію. Він захищав “людину”, а бачив цілковите знищення всього людського.

Йому була не чужа свідомість катастрофи, кризи й суперечности, як внутрішніх ознак часу, але він не міг згодитися з тим, що зuboжіння й гніт, що батіг ГПУ, що цілковита заборона мислення, що фізичне знищення інтелігенції, що виснаження зстаканізованого робітника й експропріяція колективізованого селянина, що хаос дезорганізованої країни, що насильництво, руїна, терор, голод, страх і смерть можуть бути виразами піднесення й свідчення розвитку.

Був 1933 рік, кінець квітня. Хвильовий нещодавно повернувся з села, куди він їздив, за власним іронічним висловом, “вивчати новий кардинальний процес соціалістичного будівництва — голод!”

Весь час після повороту він перебував в становищі внутрішнього напруження, знервованої екзальтації, що межувала з гістерією і одчаєм. Було ясно одне: так не може тривати далі. Рука мимоволі тяглася за револьвером. Щось повинно статися. Що? Він не знав.

Лютувало ГПУ. Кругом відбувалися арешти українських інтелігентів.

Він жив, як у лихоманці, з важким почуттям тягару, що тиснуло на серце.

І тоді одного ранку наприкінці квітня в нерухо-

му тишу кімнати вдерся телефонний дзвінок. Дзвонили з квартири Ялового, найбільшого з друзів Хвильового, ініціатора Вапліте. Схвильований жіночий голос сповістив про несподіваний арешт Ялового.

Звістка приголомшила. Всередині якимось похололо, кольнуло в серці. Тоді раптом все стало надзвичайно, прозоро яким. Почалось! Перший Яловий! Другий він!.. за ними прийде черга на інших! Немає сумніву, йдеться про розгром Вапліте.

В одну мить перед Хвильовим постала вся безрадісна перспектива майбутнього його і його друзів. Це кінець!.. І тоді ж відразу прокинлася в ньому свідомість своєї відповідальності. Він мусить зробити все, щоб урятувати Ялового й інших. Він повинен це зробити.

Почался важкі, метушливі, безглузді дні. Видзвонювання по телефону, мовчазне сидіння біля рурки в чеканні відгуку. Бігання по відповідальних робітниках. Звернення до ЦК. І жодних наслідків.

"Вони не повірили його заявам про невинність Ялового. "Москва сльозам не вірить". А крові? Може "вони" нарешті повірять, коли він принесе "їм" кров'ю своєю стверджений одчай?! Ним опановує лихоманкова думка принести себе в жертву за Ялового, власною загибеллю врятувати тих, що стоять на черзі!

Тієї ночі, коли він обмірковував усе, зважував і вирішував, він не лягав спати. До самого ранку просидів він за своїм робочим столом. Написав останнього листа. І коли під вікном задзвеніли перші трамваї, він підвівся й вийшов до загальної кімнати. Дружина ще спала, донька Люба збиралася до школи, а старенька мати лагодила снідати. Він привітався, як завжди, з поцілунком і жартами. Повідомив, що сьогодні він запросить до себе друзів, отже треба приготувати чай. Потім підійшов до телефона і став дзвонити до своїх друзів письменників. Усіх просив

прийти сьогодні до нього, послухати його новий твір, який він написав порядком соцзмагання з Епіком.

За годину у Хвильового вже був О. Досвітній і Мик. Куліш. Сходилися й інші запрошені письменники. Усім упав увічі надзвичайно піднесений настрій Хвильового. Він був схожий на людину, яка трошки випила. За чаєм розійшовся ще більше. Узяв гітару і з почуттям проспівав кілька улюблених пісень. Усі були захоплені. Але всі з нетерпінням чекали початку читання нового твору. Хтось нагадав про це Хвильовому.

— Ах, так! — схопився Хвильовий, — сьогодні я вас справді здивую. Мені так важко було писати цей твір. Але я зрозумів, яким мусить бути письменник в цю сталінську епоху. І тому в мене з'явилося таке надхнення до цього твору. Може, сьогодні навчу я і вас, як треба й як не треба писати в наш час.

З цими словами він швидко зник за дверима свого кабінету.

Кілька хвилини чекали друзі в повній тиші, поки вийде Хвильовий з новим твором.

Раптом в кабінеті письменника почувся короткий, як тріск, револьверний постріл. У ту ж мить кинулися друзі до кабінету. За столом, відкинувши голову на спинку крісла, сидів Хвильовий.

В опущеній руці тримав він стиснений паган. Кругом крісла, як сніг, лежали білі клаптики подертого роману "Комсомольці". На них червоніли бризки крові.

На столі сліпою плямою білів прямокутник паперу, передсмертний лист, в якому Хвильовий писав:

"Арешт Ялового переконав мене, що починається переслідування українських письменників.

Кров'ю мою можу засвідчити, що Яловий ні в чому не винен.."

На похоронах Хвильового ще були присутні всі ваплітани.

13 травня 1933 Хвильовий покінчив життя самогубством, а тоді ж у травні був заарештований О. Слісаренко. Скоро після того — О. Досвітній і Остап Вишня, децю згодом черга прийшла на інших!.

ЛІКВІДАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Усі українські літературні організації припинили своє існування на початку 30-их років в один і той самий спосіб. Вони не були закриті або розпущені. Радянська влада ніколи не вдавалася до подібних заходів, що могли б здатися недемократичними. Українські літературні організації перестали існувати в інший спосіб, так би мовити, автоматично, самі собою, через неучасть в них їх членів.

Повторюємо: жодна з організацій не була заборонена. Влада не припускала адміністративного втручання у внутрішнє життя організацій. Воля зборів, слова й друку не була ніколи порушена. Усі демократичні права були повністю й цілком застережені. Що ж до того, що члени організацій були репресовані, то це інша справа! Вони ліквідовані не як письменники, а як контрреволюціонери й класові вороги.

Не забудьмо: позакласової літератури немає. Є тільки класова література. Тобто іншими словами, з одного боку, пролетарська література, і, з другого боку, антипролетарська, класововорожа література, абож, що те саме, література, яка підлягає знищенню. Оскільки ж пролетарської літератури як такої взагалі не існувало, то це й значило, що вся література без жодних винятків підлягала знищенню.

Гасло пролетарської літератури — тепер в перспективі минулих років це видно цілком і безперечно чітко — не було творчим гаслом, бо жодної пролетарської літератури створено не було. Спроби

вкласти в поняття пролетарської літератури якийсь позитивний зміст, саме через зробітничення тематики і автури, через фактичну пролетаризацію літератури, отже через висування робітничого, пролетарського автора від варстату, кінчилися крахом. Усі ці спроби зазнали цілковитої невдачі. Це був чистий блеф.

Поняття пролетарської літератури було не позитивним, а негативним поняттям, яке реального сенсу набувало тільки з протиставлення і в протиставленні, отже як принцип заперечення. Це й призвело до створення такого становища, яке існувало з початку 30-их років: твір письменника оцінювала не літературна критика, успіх літературного твору вирішував не читач, доля письменника й найменшою мірою не залежала від талановитости написаних ним творів.

Центр ваги був переінесений з літератури ої специфіки на моменти позалітературні, які до літератури прямого відношення не мали, а пов'язані були з класовою, отже соціально-політичною боротьбою, запроваджуваною партією. Природно, що справами літератури відали органи політичного управління держави. Так створювався відомий підхід до літературних проблем.

Піднятий мавзер і постріл в потилицю були принципами організації не тільки всього державного ладу, але разом з тим і літератури. Большевизм в 30-их роках не запроваджував інших метод організації літературного процесу, крім однієї, що була універсальною: методи ліквідації ворожих пролетаріатові клас.

Перелічувати імена членів якоїнебудь української літературної групи це називати письменників, які були заслани, розстріляні, покінчили життя самогубством, померли від хвороб на заслання, не витримали жорстоких умов і суворого північного клімату, або ж збожеволіли. Повісився Борис Тента, застрелив-

ся Микола Хвильовий. Були розстріляні Григорій Чупринка, Дмитро Фальківський, Григорій Косинка, О. Влизько, Ладя Могиляська. Живим спалений був поет Свидзинський. До розстрілу був присуджений Євген Плужник.

Індивідуальне нищення окремих українських письменників оберглося на групове. Справа йшла про винищення не окремих письменників, а цілих груп, більше того: цілої української літератури в усьому її обсязі. Знищенню підлягала українська література, як така. Тим то про українську літературу 20—30-их років можна сказати, що це була література ліквідованих!.. "Трагедія української літератури, якій подібної не знайти ніде в світі, в тому, що знищено зовсім або зламано не одну генерацію творців тієї культури і потоптано великі духові скарби". (С. Гординський. Те, що лишається. Студ. прапор, 1943, 2—3, стор. 41). При цьому не грало жодної ролі, чи була дана літературно-мистецька група "права" чи "ліва", "пролетарська" чи "непролетарська", чи складалася вона з партійних чи безпартійних, з підлабузників і алілуйників, чи, навпаки, шляхетно стриманих, чи проклямувала вона деструктивізм, футуризм чи класицизм, верлібр чи класичні форми сонета. Усе це не мало жодного значення! Над усім панував один і той самий незмінний, але фатальний закон: закон насильства, якому більшовизм надав вагу соціальної і політичної форми.

В процесі послідовного розгориення репресивних заходів, які застосувала радянська влада до української літератури, рік 1934 годилося б назвати межовим. Усе, що було досі, мало тільки попередній, так би мовити, епізодичний або екскурсивний характер (приміром, розстріл Чупринки, арешт Максима Рильського, Михайла Івченка і Л. Старицької-Черняхівської в зв'язку з СВУ). Зосереджений масовий удар,

завданий большевизмом українській літературі, припав на 1934 рік. Більшість українських письменників і більшість українських літературних організацій припинили своє існування саме цього року.

ВАПЛІТЕ

Провідним осередком в українській літературі 20-их років була, розуміється, "Вільна Академія пролетарської літератури", скорочено "Вапліте" (згодом "Пролітфронт"), літературна організація, що виникла й розвинулася з ініціативи й при безпосередній участі Миколи Хвильового, втілюючи на практиці висунені останнім гасла боротьби за творчу якість і академізм, за європейський рівень української літератури проти масовізму, просвітництва й епігонського наслідування російської літератури.

До складу Вапліте входили: П. Тичина, Микола Хвильовий, О. Слісаренко, В. Яловий, М. Йогансен, Гордій Коцюба, П. Панч, М. Майський, Г. Епик, О. Копиленко, І. Сенченко, Ю. Смолич, О. Досвітній, І. Дніпровський. З їх числа в 1933—34 рр. були ліквідовані: Яловий, Мик. Хвильовий, Ол. Досвітній, О. Слісаренко, Гр. Епик, Мик. Куліш, О. Вишня*), М. Йогансен та інші, — гвардія української літератури. Гвардія, яка стояла на передовій лінії літературного фронту і яку було винищено першою.

Досить з усіх ваплітян згадати тільки про одного, про Миколу Куліша, щоб з усією ясністю зрозуміти, що важила в українській літературі ця група і який великий удар наніс большевизм українській літературі ліквідацією "Вапліте".

*) Коли писалася ця праця, про долю Остапа Вишні ще нічого не було чути. Про його поворот із заслання стало відомо щойно після війни.

Куліш як драматург — це зоряний патос нового українського театру. П'єси Куліша ("97", "Народній Малахій", "Мина Мазайло", "Патетична соната") визначають вершковий досяг української драматургії за останні десятиліття.

Чим був в галузі театру "Березіль", створений Лесем Курбасом, тим в галузі драматургії був Микола Куліш. В особі Куліша "Березіль" знайшов свого драматурга, і Куліш в "Березолі" свій театр. Курбас і Куліш сполучилися, щоб визначити шляхи модерного українського театрального мистецтва.

М. Куліш ішов у рідчизні того ж літературного творчого стилю, що й Микола Хвильовий. Хаотичний і неєрівноважений ліризм, патетика, сполучена з поривчастістю і сповнена одночасно якоїсь хоральної повноти звучання, спазма напруженого й урваного почуття, імпресіоністична розхристаність, абстрактна реалістичність символіки, глибоко суб'єктивної й разом з тим знесеної на ступінь проблеми й принципу, — ці риси складають особливість усіх п'єс Мик. Куліша, починаючи з "97", де відтворені жахливі часи голоду на Україні початку 20-их років, і кінчаючи "Патетичною сонатою", піднесенням твором, сповненим одчайдушного болю й доведеної до межі нудьги. "Це твір, — зазначає про "Патетичну сонату" С. Гординський, — один з тих, при яких ми починаємо розуміти, що є національне мистецтво і чим воно відрізняється від дійсної советської творчості в українській мові".

Дуже скромна, непомітна, з зовнішнього боку неімпозантна, одне слово, нерепрезентативна людина. Типова людина третього стану!.. В скромному вбранні в темній сорочці, з вузькою стрічкою, Микола Куліш нагадував швидше вчителя сільської школи, справляв враження швидше кооперативного діяча районного масштабу, ніж драматурга столичного театру, яким він був.

За своїм змістом ідеологічно п'єси Куліша цілком ішли в рідичі хвильовизму, були криком враженого почуття українця проти большевизму і виявом розгублености перед жахом диктатури пролетаріату, що нищить село. Органи диктатури розчавили письменника, але лишився біль і лишилося мистецтво, лишилося мистецтво, що втілило біль і протест розчавленої людини.

ЛАНКА — МАРС

Того ж пам'ятного в українській літературі 1934 року, окрім Вапліте-Пролітфронту, була ліквідована так само й друга, не менша своєю мистецькою вагою, київська літературна організація Ланка — Марс.

Ланка — Марс для Києва була тим, чим для Харкова була Вапліте-Пролітфронт: чільною організацією, що об'єднувала переважну більшість письменників цього міста.

До Ланки-Марсу входили письменники: Євге́й Плужник, Дмитро Фальківський, Микола Терещенко, Тодось Осьмачка, Григорій Косинка, Михайло Івченко, Валеріян Підмогильний, Борис Антоненко-Давидович, Борис Тенета, Володимир Ярошенко, Гр. Брасюк, Дмитро Тась (Могилянський), Марія Галич та інші.

За винятком Марії Галич, талановитої письменниці, що свої невеличкі оповідання писала в літично-імпресіоністичній манері Стефаника, і, хоч не була репресована разом з іншими, але примушена була замовкнути на десять років аж до наших часів, всі інші члени Ланки-Марс були репресовані. Михайло Івченко був арештований дещо раніш, у зв'язку з процесом СБУ. Дехто дещо згодом (приміром, Дмитро Тась). Але переважачу більшість ув'язнили 1934. В грудні того ж 1934 року із складу Ланки-Марс були розстріляні Григорій Косинка й Дмитро Фальківський.

Грудневі розстріли відбулися — хронологічно — після вбивства Кірова! Та, хоч за офіційною версією, посилення червоного терору, мовляв, і було відповіддю уряду на вбивство Кірова, однак арешти тих що були розстріляні в грудні 1934, припали на час ще перед цим. Жертви відплати були визначені й підготовані заздалегіть.

Посилання на випадок з Кіровим було не більше як декоративним жестом. Кривава математика диктатури, рахунки вбивств, алгебраїчні схеми клясової боротьби діяли незалежно од будь-яких привхідних обставин.

І тут ніщо не мало ваги: ані сұхоти Євгена Плужника, ані втеча з Києва, спочатку на Урал до Свердловська, а потім далі до Середньої Азії Бориса Антоненка-Давидовича, який засудив був себе на добровільне вигнання, ані знезброєність притисненого до стіни Косинки, ані розгублена замкненість і відхід од літератури Валеріяна Підмогильного, ані хвороба Тодося Осьмачки.

Все це не мало жодної ваги: ані талант, ані одчай ані опір, ані капітуляція. Борис Тенета спробував шукати собі порятунку в утечі, спочатку до Одеси, тоді на Кавказ. Йому здавалося, що можна сховатися, перечекати, що пронесеться вихор — і досить на деякий час стати непомітним, забитися в якийсь глухий кут, — і він врятує себе. Загнаний, зацькований в безнадії, усвідомивши безвихідність, він повісився.

Тодось Осьмачка не був ані розстріляний, ані засланий. Його заховали до будинку божевільних. Експертиза приходила за експертизою. Лікарня за лікарнею. Іспитовий термін за іспитовим. В перервах, коли його випускали, він голодував. Він блукав по вулицях міста. Дні просиджував у бібліотеці. Ночами влаштувався спати на сходинах східців, підклавши під голову цеглину, або на купах вугілля в сұ-

теренах великих будинків коло казанив центрального опалення. О, він дуже добре пізнав, які важкі сходишки чужих ганків і який гіркий хліб за чужим столом!.

Большевизм усунув з своєї урядової практики поняття розвитку, ідею, яку 200 років тому висунув неаполітаиський історіограф Джованні Баттіста і Віко і яка лягла в основу всієї новішої історіософії. Функції розвитку, що мусів бути природним і в своїй природності послідовним, була протиставлена функція ката, акція насильницького втручання в процеси й явища, що склалися незалежно від централізованої волі влади.

Так уже наприкінці 20-их років природний процес послідовного розвитку української літератури був гвалтовно урваний. З українською літературою большевизм покінчив раніш, ніж вона встигла в галузі прози дати такі ж зрілі творчо звершені плоди, як в поезії.

Рівень досягнень української прози в другій половині 20-их років визначається романом Підмогильного "Місто".

Свій літературний шлях Валеріян Підмогильний почав з блідих і, слід визнати, досить безбарвних оповідаць ("Історія папі Ївги"). Але роки принесли досвід, поглибили психологічні характеристики, поширили обсяг спостережень. Автор і фізично й духовно зміцнів, виріс. Від невеличких оповідаць він перейшов до творів великого розміру, до постановок загальних і принципових тем.

В основу написаного ним роману він поклав тему, яку не можна назвати інакше, як чільною для всієї української літератури того часу: взаємини міста й села, стихійний плин української молоді з села до міста, шлях урбанізації селянського парубка,

проблема постаиння нової української інтелігенції з селянського підґрунтя.

Щоправда, натуралістичний психологізм, спертій на бальзаківсько-мопасанівську манеру письма, при наявності часткових зривів і деякій вайлуватій важкуватості, а також певний ще не переможений "літературщині" свідчили, що цей роман є плід "учбових років", але що він має стати в русі до прийдешніх досягнень. Та вже був кінець!.

І на процесі СВУ А. В. Ніковський з приводу своєї ентузіастичної, піднесею-похвальної статті про "Місто" В. Підмогильного, вміщеної в "Житті й Революції", мусів був сказати, повторюючи офіційно-урядову, йому запропоновану формулу, що свою прихильну рецензію він написав з метою завербувати письменника до членів СВУ!.

В. Підмогильний з кінцем 20-их років перестав писати. Він почуває себе дезорієнтованим.

— Я не знаю, що писати! — зауважив він з гіркістю при зустрічі десь на початку 30-их років.

Для нього ще лишився єдиний рід літературної праці, — робота перекладача. В цей час його ім'я стає вже забороненим для української літератури, хоч "Гі де Мопасан" з підписом "редакція й переклад В. Підмогильного" покищо й дозволені. Але тільки покищо. Бо за деякий час з бібліотек будуть вилучені всі твори В. Підмогильного, а на титульних сторінках Мопасана фіялковим олівцем або атраментом надруковане прізвище "Підмогильний" буде дбайливо затерте.

Ми не знаємо, чи живе ще Валеріян Підмогильний, чи слабкий, кволий і недокірливий, він не витримав жакликих умов заслання і загинув!.. Та в списках закатованих, як і на сторінках історії української літератури 20-их років його ім'я знайде своє почесне місце.

"НОВА ГЕНЕРАЦІЯ"

В грудневому спискові розстріляних 1934 року, окрім імен Косинки й Фальківського, названі були також імена Олекси Влизька й Костя Буревія.

Це значить, до списку вносили за принципом представництва. Кожна літорганізація була репрезентована двома членами. Два члени від Ланки-Марса. Два члени од "Нової генерації"...

Ланка-Марс була право-централістичною літературною групою. "Нова генерація" — лівофронтівською. Наявність в спискові представників як Ланки, так і "Нової генерації", Косинки, з одного боку, і Влизька, з другого, вказували на обсяг терору, який запровадили з кінця 1934 року на Україні большевики. Ліквідації підлягали всі без винятку українські літературні організації. І "ліві" і "праві" однаково повинні були бути знищені.

Два члени "Нової генерації" були розстріляні, решта лівофронтівців були заслані. Розстріляні були, як згадано, Олекса Влизько й Кость Буревій, заслані Гео Шкурупій, Гро Авкар, Валеріян Поліщук, дещо згодом метр і основоположник українського футуризму Михайло Семенко. Були репресовані так само Дм. Бузько, Гео Коляда, П. Колесник та інші, які, хоч і не були "правовірними" "ліфівцями", але так або інакше були причетні до "Нової генерації".

За що був Влизько розстріляний? У О. Влизька не було антисоветського минулого Косинки. Він не брав участі в збройній боротьбі проти советської влади в роки селянської війни, і критика не мала приводу називати його "трипільським бандитом". Знов таки О. Влизько не займався перекладами з латинської мови і цим не виявляв буржуазну суть поета, який відгороджується від сучасности.

О. Влизько був глухонімий. Треба було мати колосальну внутрішню духову силу, щоб повстати про-

ти себе самого, щоб зламати себе, щоб слово, беззвучне для себе примусити зазвучати для інших. Обмежений рамками зорового сприйняття, він спромігся відкрити в собі джерело звукової творчости. Не дурно, як поет, Влизько оспівував активність і чин. Звукова мова була для нього абстракцією, але в своїх поезіях він спромігся досягнути, як зазначає Є. Маланюк, "нечуваного ритмічного й інтонаційного багатства". Єдиним способом порозумітися було для нього письмо. Він "розмовляв", пишучи. Писав на шматку паперу запитання і читав написану відповідь. Він жив в абсолютній тиші, і навіть в останній момент він не почув пострілу, яким йому був розторощений череп.

Кость Буревій (1888—1934), театрознавець, драматург, публіцист, літературний критик, автор кількох монографій з історії театру й малярства, писав в "Новій генерації" — під псевдонімом Едварда Стріхи. Року 1923 він був заарештований у зв'язку з есерівським процесом. Під арештом пробув тоді він півроку. Року 1934 він був заарештований вдруге і тоді ж розстріляний. Його історична п'єса "Павло Полуботок", опублікована уже за наших часів, відображає "тяжбу" між Москвою і Україною. Переносячи дію в перспективу минулого, автор висвітлює настрій, властиві для української інтелігенції 20-их років, конфлікт між українською інтелігенцією й владою. Хоч Полуботок і не пішов за Мазепою, але Петро все ж таки кинув його до в'язниці. Написана з живим боєм і високим піднесенням, сцена зустрічі царя Петра з ув'язненим Полуботком в казематі Шлісельбурзької фортеці складає найсильніше місце в п'єсі Буревія.

Серед "ново-генераторців" **Гео Шкуропій** був, безперечно, найобдарованіший. Він був живий і жвавий, здібний письменник, друг і близький приятель О. Влизька. Його повість про Шевченка, що друкува-

лася в зошитах "Нової генерації", зроблена з темпераментом і своєрідно. Свого часу він починав з епатації й деструкції. З роками він почав думати про консолідацію української літератури. Поділ літераторів на окремі угруповання губив свій сенс. Це був уже перейдений етап. З роками бунія молоді задержуватости почала проступати в Шкурупія свідомість зрілої рівноваги. Надходив, здавалось, радісний і спокійний час "збору винограду". Але келех гіркого й каламутного вина довелося випити молодому, що стояв на порозі творчої зрілості, письменникові. О. Влизько був розстріляний. Шкурупій опинився на Соловках. "Гео Шкурупій виявився у неволі добрим приятелем — чесним і відданим. Коли був не дуже втомлений після роботи, то або рибу ловив, або мріяв про те, як він піймає справжнього, живого північного білого медведя. Певне це для жартів і розваг" (Кр В., 1943, 258).

Тієї самої долі, що й співробітники "Нової генерації" — Буревій, Влизько та Шкурупій, — зазнав хоч і дещо згодом, також і Михайло Семенко. Михайло Семенко був основоположником футуризму, пересадженого на український ґрунт. Він був далеко більшою мірою доктринером, ніж письменником. В кожному разі творення доктрини літературного деструктивізму і можливість грати ролю вождя в своїй хоча б і невеличкій групі його приваблювали далеко більше, ніж літературна творчість як така. Він мавпував советську політичну дійсність, де так само деструкції, абстракціям доктрини й принципу групової виключности надавалася перевага перед творчою працею.

Як і багато іншим, йому здавалося, що підкреслена льояльність може його врятувати. В цей час він з такою ж підкресленою навмисністю демонстрував свою льояльність, як 17 років тому свої черевики з перламутровими гүдзиками. Це було в грудні 1935 року.

В день оголошення конституції, коли Михайло Семенко зустрівся в ресторані з поетом Р., Семенко настирливо тягнув Р. іти слухати по радіо промову Сталіна.

— Ходімо! Ми спізнаємося!

Р. волів, замість слухати промову, випити ще чарку.

— Та зараз! Ось ще по одній!

І не пішов. Семенко нервувався й не ховав свого обурення. Зрештою кинув Р. ("Ну, то я йду сам!") і розлютований пішов.

Він не хотів — боронь Боже! — бути запідозреним у відсутності "ентузіязму"! Та даремно!.. Він був ліквідований, як і інші українські поети. Хіба намагання бути лояльним не є яким доказом нелояльності?.. Нічим іншим, як проявом двурішництва і способом маскуванія?.. Істини доктрини, які довелося пізнати Семенкові, опинившись за ґратами в'язниці, сидючи за столиком перед слідчим.

НЕОКЛЯСИКИ

Кінець даної справи не означав припинення взагалі репресій. Навпаки, це означало тільки початок чергового судового процесу. Наприкінці березня 1935 року була закінчена справа Лаики-Марса. 28 березня 1935 був оголошений вирок Плужникові. А вже через місяць, в останніх числах квітня, був заарештований Микола Зеров. Його заарештовано першим. Після нього — влітку — був заарештований другим Павло Филипович. Третім восени, 5 вересня, — Мнх. Драй-Хмара.

Ядро справи склали "неоклясики". До цієї ж справи були прилучені інші, хоч вони й не мали ніякого відношення до неоклясиків. Але їх взяли за черговими "розвборстками". З ними треба було теж щось

зробити, кудись їх приточити, пов'язати з якоюсь — не все одно з якою? — справою. ,

До групи, що складалася з трьох "неоклясиків", були прилучені ще інші: вдруге заарештований Ананій Лебідь, молодий поет Марко Вороной, син Миколи Вороного, а також якийсь співробітник Історичного музею, що саме й дав належні викази щодо "організації", з підписаних визнань якого, як кажуть, і зав'язався вузол справи. Об'єктивність визнань останнього була тим більша, що ніхто з перелічених вище осіб не мав з ним ніколи жодних стосунків. Це саме слід сказати також і відносно Марка Вороного, бо й він ніколи ніяких зв'язків з неоклясиками не підтримував. Ці два були прилучені до перших в порядку, так би мовити, примусового асортименту.

Певне, були ще і інші статисти, пішаки, які знадобилися тільки для того, щоб повністю укомплектувати мітнчну "організацію". Аджеж кожна організація повинна була мати належну кількість людей. Це був факт, який не міг бути спростований, і з цього цілком безперечного, аж ніяк не заперечуваного факту й робилися слідством всі дальші висновки про приналежність до даної організації певних осіб. Саме на цій підставі й був зроблений висновок про приналежність до "терористично-націоналістичної групи, очолюваної проф. Миколою Зеровим", окрім неоклясиків: Павла Филиповича й Мих. Драй-Хмари, ще згадуваних — співробітника Історичного музею, Марка Вороного, Ананія Лебеда тощо.

Загальну картину того, що відбувалось по той бік в'язничних ґрат, малює Гр. Костюк, який був тоді ув'язнений і одного разу ненароком зустрівся з одним з учасників цього судового процесу.

"На початку січня 1936 мене викликали на черговий допит. У почекальній камері тюремної комендантури я застав людину, висохлу й сіру. Привітався й сів. Раптом людина підводиться й каже:

— Ви не пізнаєте мене? А я вас знаю. Добрий вечір!

Я вдивляюся і пізнаю. То був Ананій Лебідь, літературознавець, редактор і дослідник творів М. Коцюбинського. Я зрадив і почав закидати його за питаннями:

— Ви давно сидите?

— Вже другий рік.

— В якій справі обвинувачують вас?

— В приналежності до терористично-націоналістичної групи проф. Миколи Зерова, — іронічним тоном, з злобою в серці, відповів Лебідь і дивився на мене з мертвою посмішкою на посірілому чи, вірніше, спліснявілому і засмученому обличчі.

Я остовпів. Бувши на волі, я не знав про арешт Зерова. Після остовпіння від такого повідомлення я запитав Лебеда:

— Так Микола Костевич тут?

— Де ж йому тепер бути? — ніби глузливо відповідає Лебідь.

— І тепер провадиться слідство?

— Ні, вже слідство закінчилося. Нас сьогодні оце всіх викликають до прокуратури, щоб вручити на руки обвинувальний акт, а за пару днів почнеться й процес.

— Вас що, трійка судить?

— Ні, виїзна сесія Верховного воєнного суду СССР.

Я був докраю приголомшений. Я знав, що значить судовий процес виїзної сесії Верховного суду СССР. Це в більшості — розстріл.

Обвинувачено їх за 6, 8 і 11 пунктами 54 ст. К.К. УРСР, отже: в шпигунстві на користь чужоземної держави (6 пункт), в підготуванні й спробі вчинити терористичні замахы на представників уряду та партії (8 пункт) і, нарешті, в приналежності до таємної контрреволюційної організації (11 пункт).

— Звідки такі дикі, не сполучені ні з якою, здається, людською логікою обвинувачення групи вчених і поетів?

— Як звідки? А ГУКУС (ГУКУС — студентський гурток культури українського слова при Київському ІНО)! А Літературознавчий семінар підвищеного типу при ІНО? А група неокласиків? Це вам що, не організація? — зі злобним сарказмом майже викрикував у відповідь Лебідь”.

Професора з дня в день, з ночі в ніч примушували — примушували? Ні, переконували — визнати що керований ним семінар в ІНО це зовсім не семінар, а тільки легальною формою замаскований гурток злочинців, змовників, убивць. Що приятельські зв'язки поетів це не особиста приязнь і не дружба поетів, а форма конспірації, союз терористів, шифр, ширма, спосіб акції.

Професор був добрим знавцем латинської мови. Він був бездоганим, виключно блискучим поетом, досконалим перекладачем. Він перекладав з латинської мови античних авторів, — Вергілія, Горація, Катюла. Хіба це не достатня причина вимагати від людини визнання в контрреволюції, антисоветській діяльності, в терористичних намірах?

Як так? А так:

“Неокласики, як представники певної літературної течії, вважають за свою літературну платформу провадити і далі форми та методи грецького й римського мистецтва”, — писав 1930 Є. Гірчак. — “Тут уже в цьому, — продовжує автор, — виявляється їхнє невизнання нашої радянської сучасності й дійсності, їхня втеча від неї, їхній світогляд. Тут уже виявляється їх певна класова суть і специфічна метода класової боротьби”... І, нарешті, як прикінцевий висновок: “З неокласиками точиться боротьба через те, що вони відбивають, виявляють і репрезентують класові інтереси української буржуазії” (стор. 47).

Якою безглуздою фантасмагорією не здається ця дика цитата, вона вносить цілковиту ясність в суть справи, з'ясовує ступневу послідовність переходу від факту — цілком, розуміється, безперечного, — що Зеров займався перекладами римських поетів, до обвинувачення його ж в контрреволюції й тероризмі.

Що значить, що даний поет перекладає Катюла й Вергілія, отже, інакше кажучи, що він не бере для своєї творчости поетичної діяльності тем з сучасної советської дійсности?.. Чи не значить це, що він уникає, отже не визнає цієї советської дійсности? Але що таке невизнання, розцінюване як певний політичний акт? Це виступ проти советської влади, її заперечення, яке, як і кожен політичний виступ, як і кожне політичне заперечення, знаходить свій вияв в актах агітації, вербування однодумників, в створенні організації, в актах диверсії, саботажу, шпигуїства, кінець-кінцем досягаючи свого завершення в тероризмі.

"Професора і поета Миколу Зерова, людину лагідної вдачі, людину, що ніколи в руках зброї не мала, людину гуманну, нездібну не тільки вбити когось, а навіть скривдити, зробили провідником терористичної групи. Його категорично обвинувачували, що він вже в останньому році дійшов був до такої бойової експанзії, що всім своїм співучасникам дав конкретне терористичне завдання з точно визначеним часом його виконання. Акт терору мав здійснюватись над Постишевим, Петровським та іншими".

Звичайно, за подібне обвинувачення належало було притягти до судової відповідальности, насамперед того співробітника Історичного музею, що дав неправдиві викази, а тоді слідчих, які дали хід подібному обвинуваченню. Безпідставна сміхотворність останнього дорівнюється тільки його трагізму. Треба уявити тільки душевний стай людини, яка опини-

лася перед фактами подібного обвинувачення. Більше того, яка повинна була, кінець-кінцем, визнати це.

Був грудень 1934. Це сталося того дня, коли в пресі оголошено було про розстріл Косиики, Фальківського й інших. Зеров, схвилюваний несподіваною звісткою, піддаючись першому вияву, сказав, будиши у Рильського:

— Вшануймо загиблих!

Він був поетом і, як поет, був схильний до деякої деклямаційної патетичности. Схвилюване почуття вимагало вислову.

Слова, які вирвалися під першим враженням в вузькому гурті приятелів, стали предметом окремого детального розгляду під час слідства, очної ставки між Зеровим і Рильським, обвинувачення Зерова в антисоветській демонстрації, більше — в організації громадського вшанування розстріляних!.

"Зерова обвинувачувано, що саме він з своєю неоклясичною групою, коли було розстріляно Г. Косинку та інших, зібралися у приміщенні Максима Рильського і там улаштували громадську панахиду пам'яті розстріляних".

Зерову, Филиповичеві, Лебедеві дали по 10 років далеких таборів з конфіскацією всього їм належного майна.

"Як не дивно, — зазначає Гр. Костюк, описуючи свої переживання, коли він довідався про цей вирок, — я був ніби щасливий. Я ждав розстрілу, а тут 10 років. Все ж таки якісь перспективи, якісь надії вижити. Це дуже дивне психологічне почування в'язня. Пізніше мені доводилось спостерігати те саме не тільки на собі, а й на багатьох в'язнях, що вже їм було, як то кажуть, на волосок від смерти".

1929 року за процесом СВУ було ліквідовано українську інтелігенцію старої генерації. Через п'ять

років хвиля червоного терору змила з України середню генерацію української літературної інтелігенції.

МИКОЛА ЗЕРОВ

Офіційна радянська циркулярна критика ставила творчу діяльність Зерова в зв'язок з зростанням буржуазії часів непу.

Це невірно вже хронологічно, бо всі твори, що вийшли до "Камени" і "Антології", були написані перед непом, в роки громадської війни, в період внутрішньої еміграції (20—23 рр.), коли Зеров жив, учительючи в Баришівці, "болотяній Лукрозі", невеличкому містечкові на Полтавщині. Ці самотні глухі роки були найліпшими в житті Зерова.

В перше п'ятиліття після першої світової війни, в роки 1918—1923, Зеров остаточно склався і виявив себе як високообдарований поет, витончений майстер сонета, довершений перекладач, вмільний редактор, тонкий критик і оригінальний історик літератури.

Супроти спроб пов'язати "хронологічно", а тим самим і "клясово" Зерова з непом, треба ствердити, що неп не відкрив, а, навпаки, закрити для Зерова двері у літературу. Уже з середини 20-их років до Зерова починає застосовуватися політика всіляких "уцемлений". Не забудьмо при цьому того основного — і в даному аспекті вирішального — факту, що після двох збірок оригінальних і перекладних поезій "Камени" і "Антології", які вийшли на початку 20-их років, більше за життя Зерова не з'явилося жодної іншої збірки. "Сонетаріум", збірка поезій, яку Зеров готував протягом наступних 15 років, збереглася тільки в рукописі, так і не побачивши світу за його життя.

За багато років до того, як гасло "Європу" стало

бойовим гаслом сучасности в світовій боротьбі, Мик. Зеров ясно бачив, що шляхи українського народу це шляхи високої культури й європеїзму, що це основні вимоги й кардинальні умови українського відродження.

Уже тоді большевицька партія розцінила гасло "Європи" як антибольшевицьке гасло, як тезу в основі своїй, мовляв, антирадянську, що підлягає запереченню. Неоклясиків плямували, як "реакціонерів" і "реставраторів". Ваплітiani намагалися захистити неоклясиків. Один з керівних ваплітiан О. Досвітній запитував: "Чи можна віднести неоклясиків до тих, що хочуть повернути колесо історії назад? Чи прагнуть вони до збереження старого в його протилежності визвольному рухові нашого часу?" (Вапліте, зошит I).

Червневий пленум ЦК КП(б)У 1926 року відповів на це позитивно, давши директивні вказівки щодо політичної оцінки неоклясиків: "Тепер серед українських літературних груп типу неоклясиків спостерігаємо ідеологічну роботу, розраховану саме на задоволення потреб української буржуазії, що зростає. Характерне для цих кіл прагнення спрямувати економіку України на шлях капіталістичного розвитку, тримати курс на зв'язок з буржуазною Європою!.."

Курс на культурний зв'язок з Європою був розцінений як антирадянський курс, як прагнення спрямувати Україну на шлях капіталістичного розвитку. Всілякі дальші коментарі, як то кажуть, зайві. Жодні уточнення не потрібні.

На всю літературну діяльність Зерова, як поетичну, так і критичну цією постановою був накладений інтердикт. Сучасність для нього була заборонена. Для нього лишалася тільки одна ще ділянка: галузь історично-літературних студій. На ці позиції Зеров і сходиться в другій половині 20-их років з кінцем "літературної дискусії". Він пише передмови до творів

українських письменників, що їх видавала "Книгоспілка" та "Сяйво". З цих статей складається книжка "Од Куліша до Винниченка".

Але на цих позиціях пощастило затриматися недовго. Процес СВУ на початку 1930 року став зламним етапом. "Книгоспілка" була реорганізована, "Сяйво" закрито. Куліш і Винниченко оголошені фашистськими письменниками. В числі інших, заарештованих в зв'язку з процесом СВУ, взято також Максима Рильського, — погрозливе попередження для всіх неоклясиків. Бо хто зна, чи цю долю не приготовлено й для кожного з них?..

Лютий-березень 1930 року. Зерова примушують виступити "свідком" на процесі СВУ. І хоч суд, після дачі Зеровим виказів на запитання голови суду, і не каже затримати свідка, але становище Зерова в ці роки (1930—1934) хитке й непевне. Як і всі українські інтелігенти, він живе під постійною загрозою арешту, в атмосфері погроз і цькування. Вище ми навели кілька цитат з книжки Є. Гірчака. Вони достатні, щоб скласти уявлення про нахабну неписьменність, цинічну тупість і погрозливу безцеремонність всіх інших аналогічних!

Крах приходить за крахом. Кожна сходинка, на яку стає поет, сподіваючись затриматися, заламлюється. Під ногами відкривається чорна безодня нищення. Життя обертається катастрофою. Самогубство Хвильового в травні 1933 року нове мemento для Зерова.

Так за цих критичних років створюється ситуація, типова взагалі для тих умов, коли творчу працю заборонено, але ніщо при цьому не дозволено. Тим часом мовчання теж заборонене. Людину тримають весь час під вогнем, в становищі постійного нервового напруження. З кожного приводу од Зерова й Филиповича вимагають самокритичних заяв і політичних декларацій. Писані з примусу й під диктат ли-

сти до редакції ставали псевдодокументами "перебудови".

Осінь 1934 року приносить утрату за втратою. Невдовзі Зерова остаточно звільнено з університету. З-під ніг вибито матеріальну базу. Треба шукати якоїсь праці, кидати Україну. В туманній синяві грудня глухо прозвучали постріли: розстріляли Косинку й Влизька!. Наближалось й стало фактом вигнання. Зеров переїздить до Москви, шукає яких-небудь випадкових заробітків. Що трапиться. Можливо, літературних, можливо, інших.

І це сприймається як образа, ганьба й біль. Зеров примушений стати вигнанцем, поневірятись, шукати якихось поденних заробітків.

В останні дні квітня 1935 року Зеров був заарештований.

В ці роки він займався перекладами. Переклад пушкінського "Бориса Годунова" вже не міг вийти під його прізвищем. Він вийшов під прізвищем Леоніда Пахаревського, який наважився на цей, зрештою, небезпечний крок: після арешту Зерова дати його переклад до театру Франка для пушкінської ювілейної вистави, як це колись і передбачалось, та опублікувати його в друкованій формі під своїм ім'ям.

В ці роки Зеров весь час працює над перекладом Вергілієвої "Енеїди". Ця праця стала для нього чільною роботою. Вона оберталася в подвиг. Вибір був полемічний. Справа йшла про шляхи української літератури. Од перелицьованої "Енеїди" Котляревського до "Енеїди", перекладеної Зеровим, — такий накреслювався шлях української літератури "між двох революцій" за 150 років.

Можна зректись всього. Можна дійти до остаточного самознищення. Можна всього позбутися, усе загубити й нічого не мати. Можна потрапити до в'язниці, стати в'язнем. Чимало було тих, що, сидячи під слідством, місяцями витримували гніт допи-

тів і знаходили в собі моральну силу не підписати акт обвинувачення. Але не меншу моральну й творчу силу треба було мати, щоб і під час слідства і потім на засланні продовжувати свій труд над перекладом "Енеїди".

І постать людини з текстом латинського класика в обірваних кишенях зношеного пальта, що починав свій творчий труд гімназіальним учителем латинської мови в Златополі і кінчив його в'язнем на Соловках, засуджений на заслання за приналежність до контрреволюційної терористичної організації, стає символічною. Виростає в образ зворушливий і героїчний, де некорисливість праці сполучається з її самовідданою величністю.

МИХАЙЛО ДРАЙ-ХМАРА

1928 року Михайло Драй-Хмара, талановитий і своєрідний поет, який належав до групи неокласиків, надрукував сонет "Лебеді".

Наведімо цей сонет, і не тому, що він поетично прекрасний, але тому, що він має безпосереднє відношення до теми нашої книги.

На тихім озері, де мліють верболози,
давно приборкані, і влітку й восени
то плюскоталися, то плавали вони,
і шиї гнулися у них, як буйні лози.

Коли ж дзвінки, як скло, надходили морози,
і плесо шерхнуло, пірнувши в білі сні, —
плавці ламали враз ті крижані лани,
і не страшні для них були зими погрози.

О, гроно п'ятірне нездоланих співців!
Крізь бурю й сніг гримить твій переможний
спів,
що розбиває лід одчаю і зневіри.

Дерзайте, лебеді, з неволі, з небуття
веде вас у світи ясне сузір'я Ліри,
де пінить океан кипучого життя.

Офіціозна критика розшифрувала "гроно" п'ятірне нездоланих співців" як згадку про неоклясиків (Зеров, Филипович, Рильський, Драй-Хмара, Бургарт), а сонет в цілому як бойову опозиційну вихватку проти радянської дійсності, як войовничий заклик з боку опозиції "дерзати". На заклик поета "не здавати своїх позицій" критика відповіла рішенням, ще раз і ще раз ствердженням, не давати місця неоклясикам в літературі.

Славист з фаху, поет з покликання, дослідник творчости Лесі Українки в галузі української філології, Мих. Драй-Хмара був схильний "дерзати", не зважаючи ні на що, коли він уважає себе правим. В умовах радянської дійсності він обстоював право людини на індивідуальну правду. Химерна позиція!

Як і для інших неоклясиків, його поетична діяльність обірвалася дуже рано. Після першої збірки "Проростень" (1926) друга збірка, яку готував поет через кілька років, не побачила світу. Характерно, він укладав її, не зважаючи на обставини. Друзі доводили йому неможливість вміщати до складу збірки деякі вірші. Він настоював! Йому, щоб переконати, говорили навмисне різні речі. Дарма! Драй-Хмара непохитно тримався свого.

Таким же упертим і безкомпромісним лишився він і під час слідства. Ми згадували вище: його заарештовано третім з числа неоклясиків 5 вересня 1935 року. Наведений вірш став декларацією власної поведінки поета після арешту. Уявлення "нездоланости" володіло ним.

Йому пред'явили те саме обвинувачення, що й іншим, — він був неоклясиком, отже він належав до "націоналістично-терористичної організації Миколи

Зерова". Михайло Драй-Хмара знайшов в собі силу духовної опорности, мужність до кінця заперечувати це. Він твердо стояв на одному:

— Жодної такої організації не існувало. До жодної політичної терористичної організації він не входив. Ніхто його не вербував і він нікого не вербував.

Він твердо стояв на тому, що всі слова і всі поняття мають свій прямий і безпосередній сенс. Він протестував проти спроб вносити в конкретні уявлення й звичні людські взаємини побічний сенс і двозначний зміст. Він протестував проти діалектичного зміщення понять, проти розкладу граней, зрушення меж світу, який він звик вважати реальним.

На побаченні він сказав дружині:

— Я пройшов усі допити, але я нічого не сказав ні на себе, ні на інших!

На запитання дружини:

— Чому тебе забрали? —

він відповів:

— Тому, що я український інтелігент!..

Він не підписав визнань, які від нього вимагали. Справу його виділили. У квітні 1936 року окрема нарада, так вана ОСО, заслала його на 5 років далеких таборів.

Замість Соловків, Драй-Хмара потрапив на Колиму. Одні з поетів і письменників копали землю, рубали ліс, били каміння, возили торф або рахували трудодні й кількість кілометрів прокладених шляхів, або стерегли городи, поливали й пололи моркву. Драй-Хмара на Колімі в бухті Ногаєво Охотського моря промивав пісок і шукав золота.

Джек Лондон прочитаний навпак. Життєписи Рембо або Гогена чи Уота Уйтмена викладені в ішо-му аспекті. Певне, він згадував про літературних героїв, і в уяві його прокидалося почуття гіркої іронії.

Він був "старателем". У листі, надісланому з заслання до дружини, він писав:

"Я не можу тобі писати.. Якщо я не спочину, я падаю на роботі. Коли я падаю, тоді мене підвішують... Ноги опушли!"

Не витримавши тяжких умов і тяжкої роботи, Драй-Хмара помер 19 січня 1939 року.

"ЗАХІДНЯ УКРАЇНА"

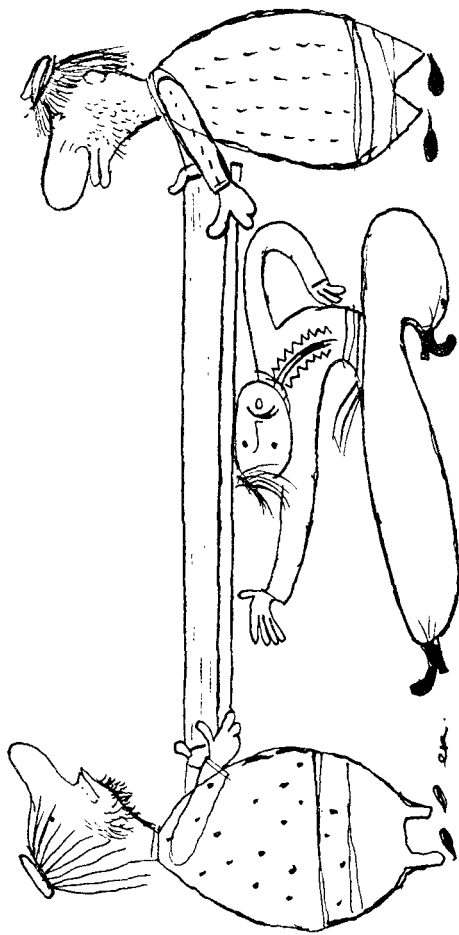
В грудневих списках розстріляних 1934 року письменників "Західня Україна" була репрезентована Крушельницькими. Крушельницькі вели комуністичну роботу в Галичині, редагуючи тут просоветські "Нові шляхи". Згодом переїхали до Харкова, були тут заарештовані й розстріляні.

Крушельницькі були розстріляні, інші репресовані й заслані. У тім числі: Дмитро Загуд, найвидатніший з поетів групи "ЗУ", що за часів "Музагету" разом з Яковом Савченком репрезентував в українській літературі символізм, тоді Вол. Атаманюк, В. Ѓжицький, В. Гадзинський, П. Козоріс, Павлик, Дмитро Рудик, Василь Бобинський.

Трагічна була доля Василя Бобинського (народ. 1898), поета, який на Західній Україні, разом з Р. Купчинським, Ю. Шкрумеляком та О. Бабієм, брав участь у редагуванні "Митуси". Тікаючи від переслідувань польської поліції, він спробував шукати собі притулку в УРСР. Однак за деякий час був репресований у Харкові й опинився на Соловках.

ПАРТІЙЦІ

Ніщо не було гарантією: ні талант, ні вік, ні навіть партійність. В 30-их роках партквиток перестав бути охоронною грамотою на життя. Ми вже згадували про партійців з числа ваплітян: Хвильового,

— ДЕРЖИ, МОСКВА, ДОШКУ НИЗЬКО, ЩОБ ХАХОЛ В КУЛЬТУРУ
ВИЩЕ ГОПАКА НЕ СКОЧИВ!.

Ялового, Досвітнього. Року 1932 за свою книгу з враженнями од подорожі за кордон виключений був з партії й незабаром репресований Євген Черняк. Розстріляний був фундатор і голова "Плугу" Сергій Пилипенко. Повісився, ми вже згадували, зі складу "Ланки" Борис Тенета. Ліквідований був Мик. Любченко (Кость Котко).

Становище радянського "вельможі" нічого не змінювало в особистій долі людини. З рядових аспірантів "катедри марксизму-ленінізму", за вибором П. Постишева, А. Г. Сенченко опинився в ролі голови новоствореного, замість ВУСПП'у, Союзу радянських письменників (СРПУ). Ще раз повторилася в радянському житті одна з кар'єр з казок "1001 ночі". Раптом спалахнувши, сенченківська зірка за деякий, зрештою, недовгий час згасла. Згасла?! В СРСР це значило: людину розстріляли.

Навіть вуспівська ортодоксальність не врятувала таких "вождів" "пролетарської літератури", як Ів. Микитенко, Ів. Кириленко, В. Десняк, (Вас. Василенко), Борис Коваленко, Євген Шабліовський.

З цього погляду особливо характерна історія Ів. Микитенка. Наприкінці 20-их — на початку 30-их років Іван Микитенко не мав конкурентів. Його офіційне становище в українській літературі можна порівняти хібащо тільки з сучасним становищем Ол. Корнійчука. До речі, як і Корнійчук, він писав драми. П'єси Микитенка, разом з п'єсами Кіршона, визначали з тих часів основний напрямок тодішнього радянського театрального репертуару. Микитенко їздив до Іспанії під час тодішньої громадянської війни. Він очолював письменницьку делегацію на якумусь з партз'їздів. Він був одним з найбільших людей в СРСР. І одного разу, вийшовши з дому, він зник, більше не повернувся додому. З приводу його зникнення ходило багато версій. Говорили про самогубство, про втечу, про невпізаний труп, знайде-

ний у Святошинському лісі під Києвом, зрештою про 15 років заслання... "Вірного сина церкви" Микитенка "спалено", як і "єретика" та "схизматика" — Хвильового.

За часів "літературної дискусії" 1925—27 в боротьбі за ортодоксію "пролетарської літератури" проти неортодоксальності "антипролетарських" неокласиків висунувся Борис Коваленко.

Іван Микитенко очолював ВУСПП, Борис Коваленко — "Молодняк". До "Молодняка" входили наймолодші письменники, які прийшли до літератури з комсомолу, комсомолом виховані й виплекані. Чи треба казати, що вони, за дуже небагатьма випадками, були майже всі ліквідовані (Борис Коваленко, Дмитро Чепурний і т. д.)?

"СЕМИДЕСЯТНИКИ"

Однаковими шляхами простували за радянських часів письменники наймолодшої генерації, "ровесники Жовтня", і письменники старої, до 70-их років, генерації: Григорій Чупринка, Іван Стешенко, Микола Вороний, Микола Філянський, Юр. Будяк, Євген Тимченко, Л. Старицька-Черняхівська, Агатангел Кримський. Дехто з них раніш, дехто з них пізніш, але всі вони однаково зазнали однієї й тієї самої долі.

В 1918 році загинув од руки злочинця поет Іван Стешенко (1873—1918). 1921 був розстріляний ЧК за участь у повстанському русі поет Гр. Чупринка.

Мик. Вороний (1871), основоположник — разом з Олесем та Чупринкою — модернізму в українській літературі, який зі спадом селянської війни емігрував за кордон, а в роки непу повернувся на Україну, наприкінці непу був висланий за межі України, до Воронежа.

Микола Філянський, поет з тонким і глибоким

ліричним даром, автор двох збірок поезій ("Лірика" і "Календаріум"), що вийшли 1906 і 1909, за років революції жив на провінції й лишився, як і інші поети його генерації, осторонь од літератури. Працюючи на посаді директора Дніпрельстанівського музею в Запоріжжі, в середині 30-их років був заарештований і засланий.

Мовчав у Запоріжжі Микола Філянський, у Вінниці Валеріян Тарноградський, на Херсонщині Мик. Черняхівський, у Боярці під Києвом, помираючи від сухот, Вол. Самійленко. Бідував у Києві С. Буда. Був засланий і потім повернувся до Харкова, де помер 1942, Юр. Будяк.

Л. Старицька-Черняхівська (1868) була репресована двічі: перше в зв'язку з процесом СБУ, вдруге на початку війни, восени 1941 р. Великих страждань завдав їй арешт доньки Вероніки. Скільки вона не клопоталася, щоб домогтися звільнення доньки, їй не пощастило досягнути цього.

Доля батьків і доля дітей була спільна. Репресовані були Вороний Микола — батько і Вороний Марко — син. Були арештовані Людмила Старицька-Черняхівська — мати і Вероніка Черняхівська — донька. У Мих. Могілянського була розстріляна старша донька Ладя, середня донька була заслана, і заарештований та засланий був син, Дмитро Могілянський.

— Скільки може людина витримати? —
— питав Мих. Могілянський, коли доля приносила удар за ударом.

З письменників, що народилися в 80-их роках, назвемо Леоніда Пахаревського, Гната Хоткевича, В. Свидзінського. Леонід Пахаревський був репресований десь року 1937. Засланий на північ, він не витримав сурових кліматичних та побутових умов і незабаром помер. Ніхто не знає, чи живий ще Гнат Ходкевич, різноманітно обдарований поет і письменник, етнограф, музикант, театральний діяч, колек-

ціонер, маюдрівник, що залишив після себе велику рукописну спадщину.

Поети писали поезії й складали їх до шухляд, писали романи й ховали їх до скриньок. Для кого перекладав Зеров "Енеїду"?.. Для кого написав Хоткевич свого "Шевченка" й "Довбуша"? Мовчання зводили поети в добродієність і самотність плекали як ідеал.

Три радості у мене неодіймані:

Самотність, труд, мовчання, —
сказав Вол. Свидзінський.

Люди культивували обережність. Розмовляючи, озирались довкола. Жили, намагаючись стати найнепомітнішими. Повертались додому, щоб не почув ніхто: ані друг, ні ворог.

Загудів трамвай і зник поволі.
Я один в провулку мовчазному.
Стрягнуть ноги в глибокий порох,
Не почує ані друг, ні ворог
Як я наближаюся додому (1934)

Народившись 1885, В. Свидзінський почав друкуватися 1912 в "Українській Хаті", 1922 року він видає збірку поезій у Кам'янці, 1927 вийшла в Харкові друга збірка "Вересень", третя й остання "Поезії" (Львів) була видана 1940.

— Мою книгу "Вересень", — говорив Свидзінський, — критика полаяла за фаталізм. Я подумав, що не маю хисту, і перестав друкувати. Писав лише для себе й доньки. Не писати я не міг!"

Він учився писати в японських і китайських ліриків, перекладав Гесіода й Овідія. Його улюблені жанри: містична балада і мрійна казка. Його переклади Арістофанових комедій "Хмари", "Жаби" та "Оси", що вийшли окремим виданням 1939, можна назвати клясичними. "Це був поет уявних речей, поет

європейської міри, людина широкого діапазону, глибокої ерудиції" (Ол. Веретеиченко, Спалений поет, "Наші дні", 1943, XI).

УНІФІКОВАНИ

З попередніх сторінок ми бачили, якого обсягу досягло це знищення. Та слід зазначити, що цей процес ліквідації українських письменників був тільки однією стороною політики комуністичної партії у відношенні до літератури. Він поєднувався з іншим, а саме з процесом уніфікації, в якому можна відрізнити два етапи: перший етап ВУСПП-у (Всеукраїнської спілки пролетарських письменників), отже до видання квітневої постанови ЦК ВКП(б) 1932, і другий — етап Союзу радянських письменників, з 1932, після видання згаданої постанови і до наших днів.

Видаання постанови ЦК 1932 в справі літератури означало, що партія сама перебирає керівництво літературою в свої руки. Гасло "пролетаризації" було одкинене й йому протиставлене гасло "советизації". До складу Союзу була включена низка письменників, що на попередньому етапі, через своє непролетарське походження, лишилися осторонь од літератури. Але цей крок у бік "демократизму", як і відмовлення од пролетарських гасел, зовсім не означав послаблення тиску. Зовсім навпаки. Саме з 1933, як ми вже знаємо, хвиля репресій підноситься на нечувану висоту, контроль над письменниками згущується до повної неможливості дихати вільно. Втручання органів державної безпеки в справи літератури стає безпосереднім.

Писати і саме писати за директивними вказівками центральних органів партії стало обов'язком письменника, ухилитися від якого він не міг. "Хочу" не існувало. Існувало тільки "мусиш". Праця пись-

менника стала суспільно обов'язковою, чи, краще сказати, партійно або ж державно обов'язковою, підпорядкованою центру справою.

Письменник мусів бути носієм ортодоксальності. Істини, які не ствердила партія, як догми, не мали знайти свого відображення в його творах. Творчість радянських письменників стала творчістю в межах "ортодоксальних істин". Організаційній уніфікації письменників відповідала уніфікація тематики й способів зображення.

Імпресіоністична довільність вибору теми поступилася місцем антипсихологічній і антиіндивідуалістичній абсолютизації центрального образу й єдиної теми: Сталін, Кіров, партія.. "Герой" тотожний і незмінний. Він абсолютизується, і відповідно до того його описові надається універсальних і гієратичних рис. Епітет стандаризується.

Гімн, ода, акафіст стали основними формами уніфікованої радянської літератури. Прославлення — основний зміст літературної творчості. Поезії Тичини "Партія веде", "Пісня про Сталіна" М. Рильського, "Поєми про Кірова" Мик. Бажана — провідні твори даного періоду, що втілили в собі основні тенденції часу.

Павло Тичина, Максим Рильський, Микола Бажан, Юрій Яновський, О. Корнійчук, Петро Панч, Ю. Смолич, Ів. Сенченко, Ол. Копиленко, Ів. Ле, В. Сосюра, А. Головка, Ан. Малншко — ось головні представники уніфікованої літератури, на яких покладено завдання репрезентувати радянську літературу українською мовою в УРСР.

Функціональне призначення особи приречене згори. Місце особи в суспільстві визначається центральними органами. Одні з письменників мусять рубати ліс, полоти моркву, промивати золото, інші мусять репрезентувати літературу, "привселюдно бити себе в груди і повсякденно додавати: я

ваш!" Особа людини, її ініціатива, особисте її наставлення не грають ролі. Сьогодні "старатель на Колімі" — завтра нарком. Сьогодні нарком, орденоносець, член Верховної Ради, власник особистого ЗІС-у — завтра засланець, ніщо, копач землі..

З цього погляду можна навести цікавий документ, газетну замітку про прийняття до Спілки письменників на засіданні 13 червня 1936 Вол. Сосюра. У замітці читаємо: "На цьому ж засіданні був прийнятий до членів спілки радянських письменників України поет Вол. Сосюра, який досі перебував поза спілкою. Як відомо, за останній час у творчості цього талановитого поета стався серйозний злам. До 20-річчя Жовтневої революції тов. В. Сосюра пише велику поему "Червоногвардієць".

Відомо, що значило для Сосюри це перебування поза Спілкою і який зміст ховається за формулою "злам". Аджеж це значило: роки поневіряння, злиднів, голоду, розклад психіки, перебування в психіатричній лікарні. Письменник виходив з лікарні тільки для того, щоб за короткий час, за кілька місяців, знов потрапити до неї.

Через сидіння у в'язниці, через роки злиднів, голоду, "ізгойства" лежав для Рильського шлях від "Синьї далечни" до уніфікованої літератури, од "неоклясицизму" до радянської стандартизації особи й творчости

Процес уніфікації призвів автора геніальних "Соняшних клярнетів" Павла Тичину до цілковитого розпаду творчости. У своїх партійно-патріотичних поезіях Тичина доходить до стилю й манери, що справляють враження пародійности.

У Рильського поезія стала штампом. Після "Пісні про Сталіна" він займається серійним продукуванням пісень. За "Піснею про Сталіна" прийшла "Пісня про Постишева". Тоді про інших. З музичним

текстом композитора Мнхальчука ці серійні пісні друкував "Комуніст".

Тяжкий і трагічний шлях глибокого психічного зламу пройшов і Юрій Яновський. Достоевський у романі "Брати Карамазови", щоб відтворити розчленованість психіки, використав прийом "братів". Щоб відтворити психологічний розпад, множинність "я", Яновський скористався з того ж таки прийому. Це тема його "Чотирьох шабель", відновлена знов у "Вершниках", затушкована й стилізована тема трагічного розпаду радянської людини.

На протязі 30-их років виробничо-пролетарська тема продовжувала визначатись як найортодоксальніша. В статті, вміщеній в "Вістях" за 1936 рік, знаходимо, приміром, чітке формулювання щодо отожднення завдань літератури й чергової політично-партійної кампанії: "На зорі стахановського руху заспівувачці руху п'ятисотенниць Марії Демченко український радянський поет Іван Гончаренко присвячує поезії — "Любов гармоніста", "Проводи Марії". Молодий поет Ів. Святогор у схвильованих рядках свого вірша "Донбас" оспівує ініціатора стахановського руху" (Вісті, 1936, ч. 237).

Але сказавши "а", критик говорить і "б". Якщо провідна тема літератури це тема чергової виробничої кампанії, то чому робітники даної галузі виробництва й не мають бути саме літературними носіями своєї виробничої теми? Здіймаючи специфіку літературної тематики, природно зняти й специфіку літературної праці, а тим самим і специфіку професії письменника. Тим то в цитованій статті читаємо: "Нові частушки складають дівчата тракторної бригади Паші Ангеліної, нові пісні пише кузминська п'ятисотенниця Онися Гринюк" (Вісті, 1936, ч. 237).

Постать "колгоспної поетеси" Марії Миронець стає типовою для радянської літератури 30-их років. Оскільки ж даний "письменник" "малописьменний",

до нього додається "редактор". Так дублюється творчість Джамбула і Стальського. Коло Стальського, як "перекладач" фігурує Е. Капієв, коло Марфи Крюкової Внкторин Попов. Псевдо-билини Крюкової, псевдо-поезії Марії Миронець, псевдо-поєми Джамбула з'являються на сторінках центральної преси.

Псевдописьменники заповнюють ряди українських письменників. Письменники були винищені. Порожні місця в лавах зайняли псевдописьменники. Українська література 30-их років в УРСР — це радянська література українською мовою.

Д О Д А Т К И

На додаток подаємо кільканадцять віршів. Про їх авторів докладніше читач знайде в тексті цієї книжки. Усі вони були розстріляні або померли на засланні. Виняток становлять лише троє: Тичина і Сосюра тепер у великій пошані, але значна частина їх творів засуджена і заборонена, в тому числі й ті, що тут наведені. Леонид Чернов помер власною смертю, але посмертно засуджений як "націоналіст" і твори його заборонені. Порядок розміщення творів — за датою народження авторів.

Володимир Свідзінський

(Нар. 1885 — 1941 спалений
живцем більшовиками у клуні
під Харковом разом з десятками
інших людей під час евакуації)

* * *

Холодна тиша. Місяцю надламаний,
Зо мною будь і осяти печаль мою.
Вона, як сніг на вітах, умирилася,

Вона, як сніг на вітах, і осиплеться.
Три радості у мене неодіймані:
Самотність, труд, мовчання. Туги злобної
Немає більше. Місяцю надламааний,
Я виноград відновлення у ніч несучу.
На мертвім полі стану помолитися,
І будуть зорі біля мене падати.

(1932)

Михайло Драй-Хмара

(Нар. 1889 — 1935 заарештований, 1939 помер на засланні)

Під блакиттю весіяною
сушить березень поля,
і співає підо мною
очервонена земля.

Був там гроз кривавий подих,
дощ топив людей, звірят, —
та із нутр, із темноводних,
вирнув новий Арарат.

І дзвенять стожарно дуги:
Мир хатам убогим! мир!
Вже ніхто не візьме вдруге
вас в невільничий ясир!

Вітер, вітер з хмарних кубків..
Став ковчег посеред гір,
і, як Ной, я жду голубки:
хочу вийти на простір!

(1922)

Микола Зеров

(Нар. 1890 — загинув
на Соловках, засланий
1935 року)

ЧИСТИЙ ЧЕТВЕР

Свічки і теплий чад. З високих хор
Лунає спів туги і безнадії,
Навколо нас — катн і кустодії,
Синедріон, і кесар, і претор.

Це долі нашої смутний узор,
Це нам пересторогу півень піє,
Для нас на дворищі багаття тліє
І слуг гуде архієрейський хор.

І темний круг євангельських історій
Звучить як низка тонких алегорій
Про наші підлі і скупі часи.

А за дверми, на цвинтарі, в притворі
Весна і дзвін, дитячі голоси,
І в вогкому повітрі вогкі зорі.

(1921)

Павло Тичина

(Нар. 1891 року)

ПАМ'ЯТІ ТРИДЦЯТИ ,

На Аскольдовій Могилі
Поховали їх —
Тридцять мучнів українців,
Славних молодих...

На Аскольдовій Могилі
Український цвіт! —
По кривавій по дорозі
Нам іти у світ.

На кого завзявся воїн?
Боже покарай!
Понад все вони любили
Свій коханий край.

Вмерли в Новім Заповіті
З славою святих.
На Аскольдовій Могилі
Поховали їх.

Хоч Тичина відзначений всіма почесними і ніколи не був переслідований, велика кількість його творів тепер заборонена, в тому числі і цей вірш, присвячений бійцям Студентського куреня, що 29 січня 1918 року полягли під Крутами в нерівному бою з червоними російськими військами. 30 тіл пізніше знайдено й поховано в Києві на Аскольдовій Могилі.

Павло Филипович

(Нар. 1891 — 1935 за-

сланий, загннув на
засланні)

Візьмеш у жменю сонного насіння
І не пізнаєш власної руки, —
Най синій день, най у землі коріння,
Жіночий сміх і соняшні книжки!

Я не люблю самотнього зідхання —
Нащо давать далеким зорям світ?
Не долетить ні перша, ні остання
З моїх думок у невідомий світ.

Це ти така і тепла, і прннадна,
І над тобою все гудуть дрти.
Розстеле ніч свої похмурі рядна,
І знову не одзеленієш ти.

Надії мрійні і смутне квиління
Загублено у передранній млі,
А гострозоре, мужне покоління
Уже росте на молодій землі.

(1925)

Володимир Сосюра

(Нар. 1895)

ДВА ВОЛОДЬКИ

(Уривок)

... Вісім весен і зим,
Вісім осен і літ,
то тривога, то гніт,
люті чорної дим
налітали круками на мене,
потрясали кістки
ці безумні круки,
і за те, що з собою на герці
я виснажував марно всі сили
не первий,
рвали нерви
і жили
і серце...
Скільки раз я хотів
за нестриманий гнів,
і за дум чорні лебеді й круки, —
взявши мавзера темного в руки,
(щоб надворі летіли сніжинки,
коли небо сліпе і рябе), —
і поставить себе
до
стіи —
ки.
Довго, довго я був із собою в бою...
Обсипалось і знов зеленіло в гаю,
пролітали хвилини, як роки..
Рвали душу мою
два Володьки в бою,
і обидва, як я, карооки,
і в обох ще незнаний, невиданий хист, —

рвали душу мою
комунар
і
націоналіст.
(1930)

Закн став ушановаиим письменником, Сосюра
зазнав багато цькування, а багато його творів (в то-
му числі й наведений тут) заборонені.

Тодосій Осьмачка

(Нар. 1895 — тепер
на еміграції)

* * *

Ідуть селяни в темні далі босі...

... білють коси матерів, —
ридають ньеньки разом із вітрами
і руки простягають над степами
до брам високих городів.

Іде конвой, і стогне камінь,
спиня трамваї голосні.
Ідуть оточені селяни
густими жалами заліз.
Торби із хлібом за плечима,
обличчя чорні од ріплі,
а ворони ведуть над ними
круг сонця кола вогняні.

Іде конвой, і гнеться камінь,
мов крига рання на воді,
ідуть похилені селяни,
як гори чорні, до лісів.

(1929)

Майк Йогансен

(Нар. 1895 — 1937 року
засланий, пізніше роз-
стріляний)

Я ЗНАЮ: ЗАГИНУ

У дахів іржавім колоссю
Ннкає місяць кривавий,
Удосвіта серп укосить
Молоду зів'ялу отаву.

Яке ще сонце глибоке,
Як виють собаки на місто
Гей кльнком тисяч і тисяч!

Я знаю: загину високий,
В повітрі чистім і синім.
Мене над містом повісять:
Зорі досвітній в око,
В холодне око дивитнсь.

(1920)

Євген Плужник

(Нар. 1898 — помер 1936
на Соловках)

* * *

... І ось ляжу, — родючий гній, —
На скривавлений переліг...
— Благослови еси, часе мій!
Навчи мене заповітів своїх!

Розцвітайте нові жита!
— А на кожному колосі — мука моя...
О, воістину час ратай!
Славословлю його ім'я. отзім в

— Благословен еси, часе мій!
О, жорстокий! І весь в крові!
— Це нічого, що я мов гній —
Під посіви твої нові!

— Бо ось вірю, зросту колись, —
І до когось вітрами, — жни!
... Серце, серце моє! навчись
Тшинн...

(1926)

Дмитро Фальківський

(Нар. 1898 — розстріляний 1934)

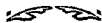
* * *

Зійшлись обоє на багнетах:
Старий-старий і молодий.
В одного: — снну, з-під кашкета,
В другого: — батьку, одійди.
Зійшлись і стали на хвилину,
Схрестили поглядн на мить,
Кашкет мовчить і жде на сина,
А син оснкою тремтить.

На перекошені обличчя —
Не біль, не втома: дикий сказ...
— Хоч би вже швидче... хоч би швидше..
Хоч би зараз...

І довго ждали б два багнети
(В очах кривавий перелив),
Та хтось із-заду з кулемета
Обох скоснв.

(1927)

Василь Вобинський

(Нар. 1898 — засланий 1934,
помер 1939 на засланні)

З ПОЕМИ "СМЕРТЬ ФРАНКА"

Гадюкою звивається дорога...
Куди, куди біжить дорога ця?
Камінні, глід, жар, згага і знемога...
Немає їй ні краю, ні кінця..

Усі квітки жорстокий хтось роздавив,
З крилець надій райдужний пил обтряс...
... Дрогобич, Львів, Самбір і Станнславів,
Залізний кінь, жандарм, багнет, шупас.

Жахливе сам-на-сам в бруднім готелі,
Вмирання з голоду три довгі дні,
І — крик конаючого на пустелі —
Апокаліпса-візія: на дні.

Голодний жар, беззуба змора смерти,
І... сон в жару... чи й справді вірний друг?
.. А там — чи ж може хлопський син умерти,
Де стигне сад і терпко пахне луг?

(1926)

Леонид Чернов

(Нар 1899 — помер 1933,
твори заборонені)

. . .

... Ти робиш нині сам свою історію,
Народе мій.

Віки, віки вона знущалась з тебе —
Хазяїна плідючої землі.

За батоги у тебе вимагала "хлеба"

Пани і підпанки, царі і королі.

Кривавим гноєм бив Дніпро у кручі

І стогоном гатив хахлацькі сни. —

І кров'ю харкали геи-ген за синім Збручем

Твої сини.

А тут — в московський гий

Родючий край поринув,

Ховавши пісню в темряву дібров, —

І колсав повію Катерину

Старий Дніпро...

(1933)

Марко Вороний

(Нар. 1904 — помер на
Соловках, засланий туди
1935 року)

ОТЧИЗНА

Моя отчизно! Знаю я, тобі
Судилась кризь війну в віках дорога.
Ти Бога бачила, такого Бога,
Що віти опустилися в журбі.

Ще колії татарської гарби
Лншилися і з полум'я грізного
Не вийшла ти. Бо он ще відблиск його,
Поглянь, горить на степовім горбі.

Так, од могил земля наша горбата...
О, проклинаю всіх, хто єсть Батий!
На переможцях скрізь печать проклята.

Он на бурхливім небі знак страшний.
То крові з хмар напухнув хрест гігантський:
Не вийти з бід країні цій селянській.

Олекса Влизько

(Нар. 1908 — розстріляний 1934)

* * *

... І я тоді ставав на перехресті,
Безсилий рвати злі кодоли пуг —
В літературі, в інституті, в тресті
Тікав з кута я в ще глухіший кут.

Ставав спецом, попутником, і порох,
Що дав би полум'я, в мені сирів...
Тоді питалися: союзник я, чи ворог?
І знову вперто пхали в яму, в рів.

Тоді, байдужий і сухішний вобли,
Дививсь я тупо на плянетн гльоб,
Весь світ здавався за одну оглоблю,
Скеровану на мене прямо в лоб.

Мого термометра чимраз дрібніла скалая,
Мене з'їдав мовчання чортів гріх;
Вперед мене рогатки не пускали,
Назад мені вже не було доріг..

З М І С Т

	стор.
Передмова	3
* * *	4
Большевізм і інтелігенція	8
Пролетаріят покликаний заступити інтелігенцію	9
Схема знищення української інтелігенції	12
Про судові процеси	13
Євген Плужник	14
Дмитро Фальківський	17
Григорій Косинка	18
Микола Хвильовий	22
Ліквідація літературних організацій	31
Валпiге	34
Ланка — Марс	36
"Нова генерація"	40
Неоклясики	43
Микола Зеров	49
Михайло Драї - Хмара	53
"Західня Україна"	56
Партійці	56
"Семидесятники"	58
Уніфіковані	61
Додатки	65